

Ο τουρκομερίτης ως Έλληνας πολιτικός και λόγιος της διασποράς

Γιώργος Καλογεράς

We are camped like bewildered travelers in a garish, unrestful hotel.

Joseph Conrad, *Victory*

Εισαγωγή: διασπορά και κέντρο

Η «ανακάλυψη» ή μάλλον η εκδήλωση ενδιαφέροντος από τους κριτικούς για έναν παραγωγισμένο καλλιτέχνη δικαιολογείται πάντα σε σχέση με τους νέους δρόμους που σύμφωνα με την κριτική ο καλλιτέχνης αυτός χάραξε στον τομέα που αφιέρωσε τη δημιουργία του. Συχνά όμως μια τέτοια εκδήλωση ενδιαφέροντος υποκρύπτει ευρωκεντρικές προκαταλήψεις και μία προβληματική που αφορά στο λογοτεχνικό κανόνα. Οι «ανακαλύψεις» αυτές προβάλλονται ως τα χαμένα κομμάτια της εξελικτικής πορείας της λογοτεχνίας, και επιπλέον αποδεικνύουν και ενισχύουν τη θέση της λογοτεχνίας αυτής ανάμεσα στις λογοτεχνίες της Δύσης. Από τη μια μεριά δηλαδή τεκμηριώνεται η συνέχεια και η συνέπεια της λογοτεχνικής παραγωγής, κι από την άλλη η παραγωγή αυτή εντάσσεται εντός των κλασικών παραδειγμάτων που ο δυτικός κόσμος προβάλλει ως επιτεύγματα της πολιτισμικής ανωτερότητάς του έναντι της Ανατολής.

Έτσι η «επανάκαμψη» του Γρηγορίου Παλαιολόγου που το έργο του έγινε δίκαια αντικείμενο έντονου προβληματισμού, συνέδεσε την ελληνική λογοτεχνία με τον Ευρωπαϊκό 18ο αιώνα, αλλά και με τα πιο πρώιμα Ισπανικά και Γαλλικά πικαρέσκα μυθιστορήματα (Αγγέλου). Με άλλα λόγια, έθεσε σε νέα βάση τις συζητήσεις των κριτικών και των πανεπιστημιακών για τις καταβολές και την ανέλιξη του ελληνικού μυθιστορήματος. Ο Πολυπαθής του Γ. Παλαιολόγου και όχι Ο Λέανδρος του Π. Σούτσου αποτελεί πλέον την αρχή της ιστορίας του ελληνικού μυθιστορήματος μετά την αποσύνδεσή του από τις ρομαντικές και φαναριώτικες καταβολές του. Ουσιαστικά, το εξαίρετο αυτό βιβλίο ενίσχυσε την πεποίθηση των κριτικών ότι το μυθιστόρημα δεν είναι τελείως έξω από τα ελληνικά δεδομένα, και ότι οι Έλληνες μπόρεσαν νωρίς και με επιτυχία να εισαγάγουν αυτή τη λογοτεχνικά προχωρημένη «τεχνολογία» χωρίς να μιμηθούν ή να αντιγράψουν απόλυτα ένα ξένο πρότυπο (Layoun 9).

Ωστόσο παραμένει γενικά ασχολίαστο το γεγονός ότι Ο Πολυπαθής,

κείμενο γραμμένο από έναν τουρκομερίτη¹ Έλληνα λόγιο της διασποράς,² αναιρεί με ριζοσπαστικό τρόπο την παραδοσιακή έννοια του μητροπολιτικού και εθνικού κέντρου σε μια εποχή που αρχίζει να καλλιεργείται συστηματικά η συνείδηση από το νεότευκτο Ελληνικό κράτος ότι τέτοιο κέντρο υπάρχει και είναι η Αθήνα. Ρηξικέλευθα κείμενα όπως *Ο Πολυπαθής*, αλλά και *Η Στρατιωτική Ζωή εν Ελλάδι*, ο *Λουκής Λάρας*, τα διηγήματα του Γ. Βιζυηνού διατείνονται ότι στο 19ο αιώνα σε έναν κόσμο όπου πολλές φωνές μιλούν ταυτόχρονα, σε έναν κόσμο όπου ο συγκρητισμός και η παρωδία της αυτο-επινόησης είναι ο κανόνας και όχι η εξαίρεση, σε έναν τέτοιο κόσμο καθίσταται όλο και πιο δύσκολο να χρεώσεις με νόημα, πολιτισμική ταυτότητα, συνοχή και συνέπεια έναν «πολιτισμό», μια «γλώσσα», ένα «κέντρο» (Clifford *The Predicament of Culture*, 95). Επιπλέον ο Γρηγόριος Παλαιολόγος, όπως και άλλοι έλληνες ομότεχνοί του, γράφει από έναν εθνοτικά πολυδιάστατο, πολυσχιδή και πολύμορφο χώρο τον οποίο και «εγγράφει» στο κείμενό του (Σαχίνης). Ο χώρος αυτός δεν περιορίζεται από συγκεκριμένα γεωγραφικά, πολιτικά και πολιτισμικά όρια και αποτελεί κατά μια άποψη μια νοερή *μεθόριο* η οποία όμως δεν υφίσταται ερήμην του λεγόμενου μητροπολιτικού και εθνικού κέντρου· αντίθετα, η μεθόριος αυτή παίρνει υπόσταση, επιβάλλεται και επισημοποιείται ως το πεδίο ενός πολιτισμικού γίγνεσθαι που τελικά «εγγράφεται» και εντός του λεγόμενου μητροπολιτικού και εθνικού κέντρου όπου ενεργοποιεί φυγόκεντρες δυνάμεις. Οι δυνάμεις αυτές αναιρούν την επίφαση της πολιτισμικής συνέχειας, συνάφειας και συνεκτικότητας.

Η πολυσημία του χώρου

Στο κείμενο αυτό θα σταθώ στην προβληματική που προτείνουν τέτοιου είδους κείμενα, αλλά και στην πολιτική και πνευματική πορεία των συγγραφέων τους. Η προβληματική αυτή απορρέει από το γεγονός ότι κείμενα και συγγραφείς της Ελληνικής διασποράς αντιτείνουν μια διαφορετική άποψη σχετικά με τη θεώρηση του *χώρου* ως παράγοντα – τουλάχιστον όπως τον καταλαβαίνει το εθνικιστικό κίνημα του 19ου αιώνα – εθνικής ταυτότητας αλλά και ως άλλοθι για την προώθηση εθνικιστικών εδαφικών βλέψεων. Με άλλα λόγια, αμφισβητούν την άποψη ότι η λογοτεχνία που γράφτηκε το 19ο αιώνα αλλά και στις αρχές του 20ου λειτούργησε κυρίως πρωτο-εθνικιστικά έχοντας συνταχθεί υπό τα ιδεολογικά κελεύσματα της Μεγάλης Ιδέας. Η ιδέα του ομογενούς πολιτισμικού πυρήνα στην οποία παραπέμπουν παρόμοια ιδεολογήματα αναιρείται άρδην τόσο από τη θεματική πολλών από τα λογοτεχνικά αυτά έργα όσο και από την προβληματική σε πολλές περιπτώσεις υφή τους. Ο παράγοντας διασπορά, λοιπόν, δρα ως μηχανισμός ιδεολογικής διαφοροποίησης και αντίστασης απέναντι στο ισοπεδωτικό κρατικό πρόγραμμα που στηρίζεται σε μια νοερή εθνική ομοιογένεια και προωθεί τοιούτοτρόπως την πολιτική της προσάρτησης των λεγόμενων αλύτρωτων περιοχών του Ελληνισμού. Το ιδεολογικό σίγμα της διασποράς – αν βέβαια μπορούμε να μιλήσουμε συνολικά για κάτι τέτοιο – προσδιορίζεται τόσο από τη σχέση που έχει αναπτύξει με τις «ρίζες» της, όσο

και από την πνευματική πορεία που οι ποικίλες «διαδρομές» της έχουν καλλιεργήσει και διαμορφώσει (Gilroy, Clifford «Diasporas»). Έτσι ο παράγοντας διασπορά μας βοηθά να διαφοροποιήσουμε τις σχέσεις των κειμένων και των συγγραφέων τους ως προς το λεγόμενο εθνικό κέντρο/κορμό χωρίς όμως να τις αποκόψουμε από τον κορμό αυτό. Εν γένει μας βοηθά να προσδιορίσουμε τη διαφορετικότητα μέσα από έναν κύκλο «μετακινήσεων»/«μετατοπίσεων» μεταξύ κοινοτήτων που τις συνδέει γλώσσα, θρησκεία, σχέσεις οικονομικής ανάπτυξης και εξάρτησης, και τέλος ιδεολογήματα πολιτικής, πολιτιστικής, και εθνικιστικής ιεράρχησης. Η διασπορά, με άλλα λόγια, δεν αναιρεί την ούτως ή άλλως αμφισβητήσιμη έννοια της «ολότητας», απλά δρα καταλυτικά με το να προτείνει εναλλακτικούς χώρους ιδεολογικής συγκρότησης και δράσης της «ολότητας» και τοποθετώντας εαυτήν όχι μόνο εντός αλλά και πέρα από τα χωρο-χρονικά «αφηγηματικά» ιδεολογήματα της «ολότητας» όπως αυτά εκφράζονται μέσα από κρατικοδίαιτους θεσμούς και παράγοντες.

Αφορμή για τις σκέψεις αυτές στάθηκε η «ανάγνωση» της ζωής και του έργου ενός μισο-ξεχασμένου τουρκομερίτη πολιτικού, λόγιου και λογοτέχνη της ελληνικής διασποράς, του Κωνσταντίνου Καζαντζή.³ Ας μη θεωρηθεί ότι προτείνω εδώ ότι ο Κ. Καζαντζής αποτελεί μοναδικό παράδειγμα ιδιοφυούς πολιτικού, λόγιου και λογοτέχνη που κατόρθωσε να ξεπεράσει τα όρια και τις δεσμεύσεις της εποχής του. Αντίθετα, ο λόγιος αυτός εντάσσεται ως αναπόσπαστο κομμάτι ενός ευρύτερου συνόλου που εξαργύρωσε δημιουργικά την εμπειρία από τις «διαδρομές» που υποχρεώθηκε να ακολουθήσει από την τότε Οθωμανική Αυτοκρατορία (Ιωάννινα) στη Δυτική Ευρώπη (Γερμανία, Γαλλία), από τη Δυτική Ευρώπη στις Η.Π.Α. (Νέα Υόρκη, Λούιβιλ) και τέλος από τις Η.Π.Α. στο αναγεννημένο Βασίλειο της Ελλάδος, που εν τω μεταξύ είχε προσार्θήσει και την ιδιαίτερη πατρίδα του την Ήπειρο. Η εξέταση της περιπτώσεώς του θέτει προς συζήτηση την προβληματική θέση των πολιτικών, λογικών και καλλιτεχνών που φαίνονται να «γεφυρώνουν» διαφορετικούς γεωγραφικούς χώρους ζώντας και δημιουργώντας.⁴

Η πραγματικότητα όμως είναι τελείως διαφορετική. Ο παράγοντας «χώρος» υπέχει σημαντικό ρόλο στη ζωή και το έργο τους. Στον Κ. Καζαντζή, για παράδειγμα, η σημασία του χώρου δεν περιορίζεται στον προσδιορισμό του ως την πατρίδα που ο συγγραφέας άφησε πίσω, ή την πατρίδα στην οποία ονειρεύεται να επιστρέψει, ή ακόμα την ευρύτερη πατρίδα [Ελλάδα] μέρος της οποίας επιζητά να καταστήσει με την πολιτική του δράση την Ήπειρο. Με άλλα λόγια, ο ρόλος που ο παράγοντας χώρος παίζει στη ζωή και το έργο του Κ. Καζαντζή δεν εξαντλείται μεταξύ της νοσταλγικής αναπόλησης και της εθνικιστικής επανοριοθέτησης, ή μνήμης και πολιτικής. Αντίθετα, ο ρόλος του είναι σύνθετος και πολυδύναμος στο μέτρο που η γεωγραφική του υπόσταση δεν περιορίζεται μόνο στην Ήπειρο και το Βασίλειο της Ελλάδος. Στον Κ. Καζαντζή ο παράγοντας χώρος παραπέμπει και στη Δ. Ευρώπη (Γαλλία-Γερμανία), αλλά κυρίως στις Η.Π.Α. Ταυτόχρονα υπονοεί την Οθωμανική Αυτοκρατορία από τη μια μεριά, και την ελληνοαμερικανική κοινότητα από την άλλη. Έτσι, ο «χώρος», όπως προσδιορίζεται ή υπονοείται στο έργο του Κ. Καζαντζή, συνδέ-

εται άμεσα με τις ρίζες-καταβολές του συγγραφέα αλλά και με τις μετακινήσεις-μετατοπίσεις-εκτοπίσεις που αυτός έχει υποστεί.

Ο χώρος, ως ζωτικό σημείο αναφοράς στη ζωή και το έργο του Κ. Καζαντζή, εκλαμβάνεται ως πατρίδα (Ήπειρος-Ελλάδα), Εθνικό Κέντρο (Ελλάδα), ξενιτειά (Δ. Ευρώπη-Η.Π.Α.), νέα πατρίδα (Η.Π.Α.)· είναι απειλητικός [Η.Π.Α. των μεταναστών], απωλεσθείς (Ήπειρος της νιότης του), δυνάμει επανακτησιμος (Ήπειρος Ελληνική), υπό διεκδίκηση (από Οθωμανική Αυτοκρατορία-Αλβανία-Ελλάδα-Ιταλία), νεωτερικός (Η.Π.Α.), προσφέρων πολιτική και πολιτισμική εγκυρότητα (Η.Π.Α. ως υπερδύναμη). Ο χώρος όπως προσδιορίζεται εδώ εμπειριέχει σχέσεις ταύτισης αλλά και εξάρτησης, ιεράρχησης αλλά και κριτικής απόστασης. Σίγουρα όμως δεν αποτελεί μονοδιάστατο ή ακόμα απροβληματίστο παράγοντα του οποίου το ιδεολογικό υπόβαθρο στηρίζεται στην προσήλωση του συγγραφέα-λόγιου-πολιτικού στα κελεύσματα ενός εθνικού κέντρου και μιας εθνικής ιδεολογίας.

Εθνισμός–Εθνικισμός: οι εδαφικές διεκδικήσεις της Ελλάδος και η πολιτική διαφοροποίηση ενός μετανάστη

Στο «Αντί προλόγου» του έργου *Ιστορίες της Πατρίδος μου*⁵ ο Κ. Καζαντζής εξέθεσε τις σκέψεις του πάνω στη δημιουργική πολυσημαντότητα της έννοιας του χώρου στο έργο του. Η εμπειρία της ξενιτειάς προβάλλεται ως το έναυσμα για τη συγγραφή των αλληλένδετων διηγημάτων που παρουσίασε πρώτα σε συνέχειες στην εφημερίδα *Αστήρ* του Σικάγου (1909), έπειτα ενιαία ως *Ιστορίες της Πατρίδος μου* (1910), και τέλος με μορφή «απάντων» ως *Από τα Σκλαβωμένα Γιάννενα* (1926). Στο «Αντί προλόγου» η έννοια της ξενιτειάς μεταφράζεται είτε ως αυτο-εξορία, είτε ως εξορία, και είναι απόρροια της κοινωνικο-πολιτικής οπισθοδρόμησης της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας αλλά και της Ελλάδος· συνδέεται με το ναυάγιο των εθνικιστικών βλέψεων μετά το 1897, και αποτελεί εκδήλωση της απογοήτευσης των αλύτρωτων Ελλήνων απέναντι στο εθνικό κέντρο και τους θεσμούς του. Τέλος, η ξενιτειά βιώνεται ως αδυναμία του ελληνικού κράτους να ανελιχθεί σε νεωτερική κοινότητα και σε εθνικό κράτος κατά τα δυτικά πρότυπα διότι οι πιο ελπιδοφόροι εκφραστές του νεωτεριστικού πνεύματος αναγκάζονται να εκπατριστούν για όλους τους παραπάνω λόγους.

Έτσι, λοιπόν, το «Αντί προλόγου» προδιαθέτει τον αναγνώστη ότι τα διηγήματα που ακολουθούν είναι εμπνευσμένα από την εμπειρία μιας πολλαπλής αλλοτρίωσης-ξενιτειάς-εξορίας. Η αίσθηση αυτή ενισχύεται και από το γεγονός ότι οι *Ιστορίες της Πατρίδος μου* αφορούν άμεσα όχι το χώρο ή έστω το χρόνο αυτο-εξορίας του λογοτέχνη, αλλά έχουν μετατοπιστεί θεματολογικά από τις προτεσταντικές και κατ' επίφαση ανεξίθρησκες και δημοκρατικές Η.Π.Α. σε μια από τις –κατά το συγγραφέα και την επίσημη εκδοχή του Βασιλείου της Ελλάδος– θρησκευτικά και πολιτικά καταπιεζόμενες κοινότητες της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας του τελευταίου μισού του 19ου αιώνα. Έτσι, το βιβλίο καταγράφει τις πολιτικο-κοινωνικές φοβίες και τις ψυχολογικές ανα-

σφάλειες του μετανάστη-αλύτρωτου Έλληνα-λόγιου-λογοτέχνη-πολιτικού και μπορεί να χαρακτηριστεί ως η μυθογραφία της διπλής εξορίας του αφηγητή και του συγγραφέα τόσο από την Ήπειρο όσο και από τις Η.Π.Α.⁶

Η χωρική μετατόπιση κειμένου και συγγραφέα πιστεύω ότι είναι απόρροια της προβληματικής που αναπτύσσεται κατά τη διάρκεια του 19ου αιώνα σχετικά με τις σχέσεις που υφίστανται για τον συγγραφέα ανάμεσα στον εθνισμό⁷ και τον εθνικισμό. Ο εθνισμός στην προκειμένη περίπτωση δεν εκφράζεται μόνο στην Ελληνική ταυτότητα του Κ. Καζαντζή όπως αυτή καταγράφεται από έναν υπήκοο της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας· τεκμηριώνεται επίσης και στην Ηπειρωτική του συνείδηση που θα την περιγράψει παίρνοντας τις αποστάσεις του τόσο από το Ελληνικό όσο και από το Αλβανικό αλυτρωτικό κίνημα. Επιπλέον ο εθνισμός του οριοθετείται και από τη μαχητική διεδίκηση της καινοφανούς ελληνοαμερικανικής ταυτότητας, διεκδίκηση που εκδηλώνεται ποικιλοτρόπως είτε δια της συμμετοχής του Κ. Καζαντζή στην Πανελλήνια Ένωση⁸ και στον Πανηπειρωτικό Σύλλογο/Η.Π.Α., είτε ακόμα διά της επιστασίας του διοικητικού συμβουλίου της ορθοδόξου κοινότητας της Αγίας Τριάδος, Νέας Υόρκης (Contopoulos 127).

Ο εθνικισμός του, από την άλλη μεριά, ιδεολογικά συντάσσεται με τα Ευρωπαϊκά κινήματα περί εθνογέννησης, αλυτρωτισμού, κρατικής οργάνωσης και εύρυθμης λειτουργίας θεσμών μέσα στο πλαίσιο μιας νεωτεριστικής θεώρησης της έννοιας του κράτους. Αναπτύσσεται όμως και μέσα σε ένα γενικότερο κλίμα ξеноφοβίας που καθορίζει τις σχέσεις μεταναστών-Αμερικανών πολιτών στις Η.Π.Α. στο γύρισμα του αιώνα. Ταυτόχρονα καθορίζεται από τις ιδεολογικές επιταγές ενός Αθηναϊκού κέντρου που – και αυτό αποτελεί την ειρωνεία του πράγματος – επιζητά τη μετατόπιση του εθνικού κέντρου από την Αθήνα στην Κωνσταντινούπολη σύμφωνα με τα κελεύσματα της Μεγάλης Ιδέας περί αναβίωσης της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας. Συν τοις άλλοις όμως απειλείται τόσο από την πολιτική άνοδο των Νεοτούρκων με τα υπερεθνικά όνειρά τους, όσο και από τον Τουρκικό εθνικισμό που οι Νεότουρκοι υποθάλλουν και ο οποίος απειλεί την ύπαρξη συγκεκριμένων εθνοτικών και θρησκευτικών κοινοτήτων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Πιστεύω ότι τελικά ο εθνικισμός του Κ. Καζαντζή εκφράζει όλες τις αμφισημίες και τα διλήμματα που η θέση του «εντός» και «εκτός» της Ελλάδος, των Η.Π.Α., της Δύσης, της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, της Ηπείρου προδιαγράφει.

Χρονικά η συγγραφή και δημοσίευση των αλληλένδετων διηγημάτων του Κ. Καζαντζή συμπίπτει με τη διοργάνωση των Ολυμπιακών Αγώνων στην Αθήνα. Στο «Αντί προλόγου», ο συγγραφέας υποστηρίζει ότι η αδικαιολόγητη εθνική αισιοδοξία που η διοργάνωση των Αγώνων γέννησε συνέβαλλε στην ανάληψη της άφρονος πολιτικο-στρατιωτικής περιπέτειας του 1897 από την οποία η Ελλάδα εξήλθε εθνικά ταπεινωμένη, οικονομικά χρεωκοπημένη και στρατιωτικά διαλυμένη· η ήττα αυτή έθεσε σε κίνδυνο όχι μόνο την ίδια την ύπαρξη του Ελληνικού κράτους, αλλά απέδειξε την ανεδαφικότητα της κεντρικής ιδεολογίας του – τη Μεγάλη Ιδέα. Ακόμα η πορεία του αγώνα για τη Μακεδονία που ξεκινά αυτά τα χρόνια, καθώς και η λεγόμενη «άψογος στάσις»

των Ελληνικών κυβερνήσεων γύρω από το θέμα της Κρήτης δίνουν την εντύπωση ότι το Ελληνικό κράτος έχει καταστεί ανίκανο ή αδιαφορεί να ποδηγετήσει την ενοποίηση των Ελληνικών πληθυσμών που διαβιούν εντός της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.

Εν τούτοις ένας σοβαρότερος κίνδυνος αποδυναμώνει το ιδεολόγημα της Μεγάλης Ιδέας. Είναι το κίνημα των Νεοτούρκων οι πρωτεργάτες του οποίου με τις προγραμματικές τους δηλώσεις τουλάχιστον έρχονται να αφαιρέσουν από τους Έλληνες εθνικιστές ένα από τα ισχυρότερα όπλα της προπαγάνδας τους στις αλύτρωτες περιοχές: ότι δηλαδή ο εκσυγχρονισμός της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας είναι αδύνατος και ότι οι θρησκευτικές και εθνοτικές ομάδες δεν δύνανται να προσβλέπουν ποτέ σε ίση μεταχείριση εντός ενός κατά τα δυτικά πρότυπα οργανωμένου και ευνομούμενου κράτους. Η επαναστατική δημοκρατικότητα των Νεοτούρκων μετριάζεται μετά τους πρώτους μήνες από την πολιτική τους επικράτηση, η πιθανότητα όμως μιας εναλλακτικής πολιτικής συμβίωσης όλων των *Οθωμανών πολιτών* έχει τεθεί, αφήνοντας έκθετους απέναντι στη Δύση όσους ενθαρρύνουν τις φυγόκεντρες δυνάμεις της πάλαι ποτέ κραταιάς αυτοκρατορίας.

Η ιδεολογική εγγύτητα που έχει για τους αλύτρωτους Έλληνες της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας η Μεγάλη Ιδέα και η επανάσταση των Νεοτούρκων αποτελεί αντικείμενο πραγμάτευσης του άρθρου που δημοσιεύει σε δύο συνέχειες ο Κ. Καζαντζής στον *Αστέρα* του Σικάγου στις 6 και 13 Αυγούστου 1909 όπου ανασκευάζει τις απόψεις του *Ταχυδρόμου* της Πόλης ότι η Μεγάλη Ιδέα υπήρξε αρχαίο ελληνικό ιδεώδες εθνοτικής συμβίωσης και ότι στη σύγχρονη εκδοχή της ευαγγελίζεται τη συνύπαρξη όλων των Οθωμανών πολιτών σε ένα υπερεθνικό, ευνομούμενο κράτος. Αντίθετα ο Κ. Καζαντζής τονίζει το νεοελληνοκεντρικό χαρακτήρα της ιδέας αυτής και συνδέει τη γέννησή της με την πτώση της Κωνσταντινούπολης το 1453. Ταυτόχρονα επισημαίνει την υπόθαλψη στους κόλπους του κινήματος των Νεοτούρκων ενός οργανωμένου Τουρκικού εθνικισμού.

Το άρθρο αυτό, όπως και τα διηγήματά του *Ιστορίες της Πατρίδος μου*, δημοσιεύονται λίγο καιρό πριν από το κίνημα στο Γουδί και σε στιγμές που η κατάσταση στην Τουρκία προκαλεί το ενδιαφέρον και το θαυμασμό της Δύσης. Για την Ελλάδα αντίθετα οι επίδοξοι εκσυγχρονιστές ανάμεσα στους οποίους και ο Κ. Καζαντζής διαγνώσκουν την πλήρη εξαθλίωση του πολιτικού βίου και τη χρεωκοπία των ιδεολογημάτων που θα μπορούσαν να οδηγήσουν σε μια νέα εθνική παλιγγενεσία.⁹

Ο προβληματισμός του Κ. Καζαντζή, λοιπόν, για τη σχέση εθνισμού και εθνικιστικής ιδεολογίας διαγράφεται ως ακολούθως: η εθνοτική του ταυτότητα τον παραπέμπει όχι μόνο στην Ήπειρο και αναπόφευκτα και κατ' επέκταση στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, αλλά και στις Η.Π.Α. και την επισφαλή θέση του ως μετανάστη. Ο εθνικισμός του, από την άλλη μεριά, οφείλεται τόσο στις εμπειρίες του από την Αγγλο-Σαξωνική ξενοφοβική συμπεριφορά απέναντι στον μετανάστη, αλλά και στα βιώματά του ως μέλους μιας βιομηχανικά εξελιγμένης κοινωνίας, δηλαδή των Η.Π.Α. Ταυτόχρονα συνδέεται με τα επεκτα-

τικά όνειρα του Βασιλείου της Ελλάδος καθώς και με την κριτική της αδυναμίας του κράτους αυτού να τα πραγματώσει λόγω πολιτικο-κοινωνικής διαφθοράς. Ο προβληματισμός, με άλλα λόγια, μπορεί να συνοψιστεί στην προσπάθειά του να ιεραρχήσει και να εξισορροπήσει τις σχέσεις ισχύος και αδυναμίας που απορρέουν από την εκάστοτε τοποθέτησή του εντός του πολιτισμικού, πολιτικού και κοινωνικού πλέγματος που ορίζεται από την Οθωμανική Αυτοκρατορία, το Βασίλειο της Ελλάδος, τη Δύση και ειδικότερα τις Η.Π.Α.

Με γνώμονα την πρακτική της κριτικής και αποτίμησης, η διά του λογοτεχνικού κειμένου «επιστροφή» του Κ. Καζαντζή στα Ιωάννινα του 19ου αιώνα δεν συμπίπτει με την επιθυμία του να επιστρέψει στην πατρίδα του, τουλάχιστον στο μέτρο που ως πατρίδα του θεωρούνται τα Ιωάννινα-Ήπειρος του δεύτερου μισού του 19ου αιώνα (Brah 189). Η «πατρίδα» που ο συγγραφέας ανακαλεί στη μνήμη αποκτά μυθικές διαστάσεις εφόσον ο Κ. Καζαντζής θεωρεί ότι αποτελεί τον τόπο καταγωγής του, τις ρίζες του οι οποίες αποδεικνύουν τη βιολογική του συνάφεια με ένα απώτερο παρελθόν. Μπορεί ακόμα η συνάφεια αυτή να παραπέμπει στο γενικότερο συλλογικό ιδεολόγημα «Ελληνισμός». Όμως τα Ιωάννινα και η Ήπειρος—Βόρεια και Νότια—δεν παύουν να είναι ένας χώρος υπό διεκδίκηση και αμφισβήτηση σε διπλωματικό και πολιτισμικό επίπεδο από τις Μεγάλες Δυνάμεις, τις όμορες χώρες και τις διάφορες εθνοτικές ομάδες που διαβιούν εντός των ορίων της Ηπείρου.

Με λίγα λόγια, η πατρίδα στην οποία «επιθυμεί» να επιστρέψει ο Κ. Καζαντζής είναι ένας χώρος όπου λειτουργούν θεσμικά, αλλά και βιώνονται σε προσωπικό επίπεδο, διαδικασίες αποκλεισμού, αποπομπής, επιλογής, προσμέτρησης ατόμων και ομάδων (Brah 197). Η πατρίδα αυτή, λοιπόν, είναι ένας χώρος τόσο μιας πολιτικής όσο και προσωπικής σύγκρουσης, σύγκρουσης η οποία εκφράζεται ως προς το ποιος ή τι ασκεί τον πολιτικό και κοινωνικό έλεγχο και καθορίζει το πού ανήκει ή δεν ανήκει κανείς. Η αρθρογραφία του γύρω από το ηπειρωτικό ζήτημα το 1913-1914 στον ξένο τύπο αποτελεί παράδειγμα για το πώς εκφράζεται αυτή η «επιθυμία» για την πατρίδα ως γεωγραφική ενότητα αλλά και ως χώρο προσωπικής και πολιτικής σύγκρουσης και αμφισβήτησης. Ταυτόχρονα, αποτελεί μια απόπειρα συγκερασμού του εθνισμού με τον εθνικισμό σε μια βιώσιμη και εκλογικευμένη πολιτική πρόταση.

Το άρθρο «The Question of the Greco-Albanian Frontier in Epirus» («Το ζήτημα της Ελληνο-Αλβανικής μεθορίου στην Ήπειρο»), αναλύει τη θέση της εθνοτικής ταυτότητας των κατοίκων της Ηπείρου, στο πλαίσιο των εθνικιστικών ιδεολογιών και βλέψεων Ελλάδος και Αλβανίας, καθώς και υπό το πρίσμα των επεκτατικών σχεδίων του Αυστρο-Ουγγρικού και Ιταλικού ιμπεριαλισμού. Η κατά κύριο λόγο αμφισβητούμενη περιοχή είναι η λεγόμενη Βόρειος Ήπειρος που η διεθνής διπλωματία θα παραχωρήσει εν τέλει στην Αλβανία.

Ο Κ. Καζαντζής θέτει το θέμα της ελληνικότητας της Ηπείρου μέσα από τις συζητήσεις περί φυλετικής καθαρότητας, διατεινόμενος ότι ο Αριστοτέλης μας παραδίδει την αρχαία παράδοση πως οι πρώτοι Έλληνες εισέβαλαν στη νότια χερσόνησο της Βαλκανικής από την Ήπειρο. Παρ' όλα αυτά κανείς δεν μπορεί να μιλήσει με ασφάλεια περί εθνολογικής καθαρότητας των Ηπειρω-

τών δεδομένου ότι: «σ' ολόκληρη την Ευρώπη, και στα Βαλκάνια ιδιαίτερα η άμπωτις και η παλίρροια των διαφόρων ρευμάτων του μεγάλου 'Völkerwanderung' επέφερε την ανάμιξη των φυλών με αποτέλεσμα τη σημερινή εθνική αποκρυστάλλωσή τους» (5). Η μεγάλη επιρροή του ελληνικού πολιτισμού εξελλήνισε πλήρως τους Ηπειρώτες με αποτέλεσμα να παίρνουν στα σοβαρά την πληροφορία του Αριστοτέλη και να θεωρούν ότι η αναγέννηση του Ελληνικού έθνους ήταν κύριο μέλημά τους. Οι Ηπειρώτες συνέβαλαν σε αυτή την αναγέννηση με δύο τρόπους: εκπαιδεύοντας μια ολόκληρη γενιά δασκάλων που έγιναν «δάσκαλοι του έθνους» και δημιουργώντας περιουσίες με τις οποίες χρηματοδότησαν την αναγέννηση των γραμμάτων και τη δημιουργία πολιτιστικής υποδομής στα αστικά κέντρα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας αλλά κυρίως στην Αθήνα.

Σε ολόκληρο το άρθρο ο Κ. Καζαντζής προβάλλει μια Ηπειρωτική εθνοτική ταυτότητα η οποία προϋποθέτει έναν ουσιαστικό πολιτισμικό εξελληνισμό.¹⁰ Όταν οι Οθωμανοί καταλαμβάνουν ολόκληρη τη χερσόνησο, η διαφοροποίηση Αλβανών-Ηπειρωτών μεγαλώνει, καθώς οι πρώτοι τυχοδιωκτικά ασπάζονται τη νέα θρησκεία, ενώ οι δεύτεροι αντιστέκονται παθητικά μεν αλλά με πλήρη συνείδηση των μακροχρόνιων επιπτώσεων των πράξεών τους. Η εθνοτική τους ταυτότητα, που βασίζεται στην ελληνική τους πολιτισμική κληρονομιά, τους αποτρέπει από τη θρησκευτική αποστασία. Έτσι, όταν ο Αλή Πασάς εδραιώνει την επικυριαρχία του στη Νότια Βαλκανική εγκαθιστώντας την έδρα του στα Ιωάννινα, ουσιαστικά ιδρύει μια «Ελληνική Αίγυπτο» στα Βαλκάνια. Η Ελληνική αυτή Αίγυπτος οφείλει την υπόστασή της τόσο στον πολυπολιτισμικό της χαρακτήρα (ο Αλή είναι από Σέρβο πατέρα, Αλβανή μητέρα που και οι δυο έχουν εξισλαμισθεί· χρησιμοποιεί ηπειρώτες πολεμιστές και ελληνόφωνους διοικητικούς υπαλλήλους ενώ έχει ελληνόφωνο χαρέμι) όσο και στο ότι εξελληνίζεται πολιτισμικά και γλωσσικά.

Ο Κ. Καζαντζής προβάλλει μια ανεξάρτητη εξελληνισμένη εθνοτική κοινότητα, την ηπειρωτική, και της αποδίδει τη δυνατότητα να αφομοιώσει ή να μεταμορφώσει τις παρακείμενες εθνότητες σε εξίσου εξελληνισμένες πολιτικές κοινότητες. Βλέπει, για παράδειγμα, τον Αλβανικό λαό πολιτικά ενσωματωμένο στον ευρύτερο Ελληνικό χώρο και κατηγορεί τους Έλληνες εθνικιστές ότι υπέθαλψαν τις αποσχιστικές δυνάμεις του Αλβανικού έθνους. Και καταλήγει όσον αφορά στην πιθανότητα ενσωμάτωσης της Βορείου Ηπείρου στο Αλβανικό κράτος: «Οι Ηπειρώτες ... δεν θα δεχθούν την προτεινόμενη αντικατάσταση μιας φωτισμένης κυβέρνησης με μια ημι-βάρβαρη. Διότι θα πρέπει να απορρίψουν ένα καθ' όλα έτοιμο ελληνικό πολιτισμό και να συμβιβαστούν στο να καλλιεργήσουν και να δημιουργήσουν έναν Αλβανικό πολιτισμό μέσα από το παρόν χάος»(13).

Εν κατακλείδι, δηλαδή, ο αρθρογράφος υποστηρίζει ότι η επιλογή των Ηπειρωτών να συνδέσουν τις τύχες τους με το Βασίλειο της Ελλάδος είναι απόρροια του εξελληνισμού τους. Πρόκειται για εκδήλωση πολιτικής βούλησης, η οποία βασίζεται σε μια πολιτισμική επιλογή. Με άλλα λόγια, η μεθόριος που τελικά θα χωρίσει τους Αλβανούς από τους Έλληνες αποτελεί θέμα πρακτικής

ανάγκης. Δεδομένων των περιστάσεων και τηρουμένων των αναλογιών αυτοί που καθορίζουν τα όρια Ελληνισμού-Αλβανίας, δηλαδή οι εξελληνισμένοι Ηπειρώτες, μπορούν να τα επαναδιαπραγματευτούν συνεισφέροντας στην επικείμενη εθνογένεση του όμορου έθνους αλλά και στην πραγμάτωση της διαδικασίας εκσυγχρονισμού του. Όχι μόνο θα καθορίσουν την εθνική ταυτότητα της Αλβανίας αλλά και θα την οδηγήσουν στη Δύση. Για τον Κ. Καζαντζή, λοιπόν, ο εθνισμός των Ηπειρωτών είναι θέμα υπό διαπραγμάτευση και το αποτέλεσμα της διαπραγμάτευσης αυτής δεν θα κριθεί από το ποιο εθνικιστικό κίνημα (Ελληνικό-Αλβανικό) θα διεκδικήσει τον εθνισμό αυτόν με τα πιο πετυχημένα φυλογενετικά επιχειρήματα. Δεν είναι θέμα αίματος, δηλαδή καταγωγής, αλλά επιλογής, μιας επιλογής που κατευθύνεται από πολιτική και πολιτισμική σκοπιμότητα. Στο τέλος είναι θέμα νεωτερικής θεώρησης της πολιτικής και πολιτισμικής ένταξης ομάδων και ατόμων σε εθνικά κράτη, μιας ένταξης που συνάδει με τις αμερικανικές ιδεολογικές καταβολές του αρθρογράφου.¹¹

Το άρθρο αυτό καταδεικνύει πως ο Κ. Καζαντζής χωρίς να απεμπολεί την πρόταση για ενσωμάτωση της Ηπείρου στο Ελληνικό κράτος αντιδιαστέλει την θέση του με αυτή εθνικιστών όπως του Γεωργίου Χατζή¹² και των αυτονομιστών. Αναλαμβάνοντας την υποστήριξη της ενσωμάτωσης επιχειρεί να προσδώσει σε αυτήν μια πολιτική, οικονομική και κοινωνική διάσταση που είναι δυτικής προέλευσης στη σύλληψή της. Λαμβάνοντας υπ' όψιν τις πολιτικές φιλοδοξίες του Κ. Καζαντζή, η κατασκευή της δημόσιας εικόνας του ως Αμερικανοθρεμμένου διανοητή εξυπηρετείται από την επιχειρηματολογία του αυτή που έχει ως αποδέκτη κυρίως ένα αγγλόφωνο κοινό, αλλά και άτομα με εξέχουσα θέση στην κυβέρνηση του Βενιζέλου, όπως ο Ιωάννης Γεννάδιος.

Στα γράμματά του στο Γεννάδιο, για παράδειγμα, διεκτραγωδεί τις υπερβολές του αυτονομιστικού κινήματος στη Βόρειο Ήπειρο και διαχωρίζει τις θέσεις του, καθώς και τις θέσεις της κυβέρνησης των Αθηνών, από αυτούς τους υπερεθνικιστές (Καζαντζής 12-5-1914 και 19-6-1914). Ταυτόχρονα επισημαίνει τα λάθη που η Βενιζελική αρχή έχει διαπράξει στην προσπάθειά της να κρατήσει ίσες αποστάσεις στο παιχνίδι που βρίσκεται σε εξέλιξη στα Βαλκάνια καθώς συντελείται ο διαμελισμός της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Κείμενα όπως «The Question ...» ενισχύουν την άποψη περί πολιτικής παρέμβασης και ελέγχου του χώρου όπου «ανήκει» κανείς, στην προκειμένη περίπτωση τα Ιωάννινα και την Ήπειρο γενικότερα, μέσα από μια διαδικασία επίδειξης ανεξάρτητης πολιτικής ιδεολογίας και δράσης, αλλά και προσωπικής εθνοτικής συνάφειας με πιο προχωρημένα πολιτικο-κοινωνικά συστήματα και θεσμούς. Ο Κ. Καζαντζής επεμβαίνει ως δημοκράτης, ως ηπειρώτης, αλλά κυρίως ως Αμερικανός.

Η «διαδρομή» του Κ. Καζαντζή μέσα στον πολιτικό, πνευματικό και κοινωνικό χώρο της Ηπείρου αλλά και του Βασιλείου της Ελλάδος γενικότερα χαρακτηρίζεται από την επισήμανση της ιδιαιτερότητάς του αυτής, δηλαδή των Αμερικανικών του καταβολών, τόσο από τον ίδιο όσο και από τους άλλους. Η επισήμανση αυτή φωτίζει με το δικό της τρόπο τις διαδικασίες συγκερασμού της εθνοτικής και της εθνικής ταυτότητας, και υπογραμμίζει τα όρια μιας τέτοι-

ας ένταξης. Η θέση δηλαδή του Κ. Καζαντζή εντός της Ελληνικής πολιτικής και πολιτισμικής ζωής κρίνεται ως *έκ-κεντρο*. Τα παραδείγματα που ακολουθούν φανερώνουν τα εξής: στη συνείδηση εχθρών και φίλων, η «διαδρομή» που ο Κ. Καζαντζής ακολούθησε από τα Ιωάννινα στις Η.Π.Α. τον καθιστά εκπρόσωπο μιας *διαμεσολάβησης* των σχέσεων οικονομικής ανάπτυξης, πολιτικής εξάρτησης και πολιτισμικής οφειλής που συνδέουν το Βασίλειο της Ελλάδος με τη Δυτική Ευρώπη και τις Η.Π.Α. Η πολιτική και πολιτισμική ταυτότητα του Κ. Καζαντζή, λοιπόν, αξιολογείται ως εθνικά ύποπτη. Οι εχθροί του θα επισημάνουν ότι οι μετακινήσεις, μετατοπίσεις και εκτοπίσεις του τον ενέπλεξαν στις ιστορικές διαδικασίες άλλων εθνών που δρουν δυναστικά όσον αφορά στο Βασίλειο της Ελλάδος. Όταν δικάζεται και καταδικάζεται για ανάμειξη στα επεισόδια του Νοεμβρίου 1916, αποκαλείται στα πρακτικά της δίκες ελληνοαμερικανός βουλευτής. Όταν επιζητά να είναι υποψήφιος στις δημοτικές εκλογές στα Ιωάννινα οι αντίπαλοί του και ιδιαίτερα ο Γεώργιος Χατζής θα επισημάνουν τη μακροχρόνια απουσία του από την πόλη. Οι θέσεις του γύρω από το θέμα της Βορείου Ηπείρου θα επικριθούν ως ανθελληνικές και θα καταδικαστούν αφού πρώτα συνδεθούν με άρθρα που δημοσίευσε σε Ελληνοαμερικανική(;) εφημερίδα που ονομαζόταν *Σούλι* και που υποτίθεται ότι προωθούσε τα Αλβανικά συμφέροντα στην περιοχή. Αλλά και η πολεμική που ο ίδιος ο Καζαντζής θα ξεκινήσει μέσα από τις εφημερίδες εναντίον του Βενιζέλου θα στραφεί και εναντίον του καθώς οι αντίπαλοί του θα επιχειρήσουν να τον χλευάσουν επισημαίνοντας υποτιμητικά τα επαγγέλματα που άσκησε λόγω οικονομικών δυσκολιών ως μετανάστης στη Νέα Υόρκη.

Από την άλλη μεριά η επιστολή-παρέμβαση στη συζήτηση που διεξάγεται στην Αθήνα και αφορά στο θέμα των ποιητικών διαγωνισμών και όπου παίρνει το μέρος του Κ. Κρυστάλλη, θα προλογιστεί από τον ίδιο τον Κρυστάλλη με την παρατήρηση ότι ο Κ. Καζαντζής διακρίνεται για «τον αμερικανισμό των ιδεών του» (Καζαντζής, 1892). Αυτός ο «αμερικανισμός» εκφράζεται μέσα από τον τρόπο με τον οποίο ο Καζαντζής μιλά για τη νέα ποίηση, αλλά και για το ποιητικό παράδειγμα του Ουώλτ Ουίτμαν, ο οποίος σύμφωνα με τον ξενιτεμένο επιστολογράφο ανοίγει νέους δρόμους για την παγκόσμια ποίηση με την έμφαση που δίνει στον ελεύθερο στίχο. Ταυτόχρονα, ο ίδιος ο Κ. Καζαντζής τονίζει ότι η απομάκρυνσή του από την Ήπειρο και τα Ιωάννινα, η εγκατάστασή του πρώτα στη Νέα Υόρκη και εν συνεχεία στο Λούιβιλ του Κεντάκι συνδέονται με την απελευθέρωσή του από τα δεσμά της καθαρεύουσας και τη στροφή του στο λόγο της δημοτικής. Στο «Αντί προλόγου» θα υπενθυμίσει στον Νικόλαο Δόσιο¹³ ότι μόνο η απομάκρυνσή του από το χώρο αυτό έκανε πιθανή τη δημιουργία των διηγημάτων που του αφιερώνει. Η πολυπολιτισμική εμπειρία, λοιπόν, του συγγραφέα και του πολιτικού λειτουργεί αμφίσημα στην περίπτωση του Κ. Καζαντζή. Γίνεται τόσο εφελτήριο όσο και τροχοπέδη στην εξέλιξη της ποιητικής και πολιτικής του καριέρας.

Ισομορφίες και αναντιστοιχίες: το πολιτικό σχόλιο ενός λόγιου και λογοτέχνη της διασποράς

Εν τούτοις οι «αποστάσεις» και η ανεξαρτησία που φαίνεται να επιζητά, τόσο ως παράγοντας της Ελληνοαμερικανικής κοινότητας, όσο και ως Έλληνας πολιτικός καριέρας, αλλά και λογοτέχνης-λόγιος, μεταφράζονται στα λογοτεχνικά, λόγια και πολιτικά κείμενά του με μια γλωσσική «μετατόπιση» που αναπόφευκτα σχετίζεται τόσο με τις ρίζες του όσο και με τις διαδρομές που η ζωή του ακολούθησε. Κατ' αρχάς η απαγκίστρωσή του από την καθαρεύουσα και η υιοθέτηση της δημοτικής από μέρους του συντελούνται αφού ο συγγραφέας περάσει πρώτα από τη γαλλική γλώσσα. Η μη εντοπισμένη, μέχρι στιγμής συλλογή γαλλικών ποιημάτων του *Les Obsedés*, φέρεται από τον ίδιο να είναι το πρώτο λογοτεχνικό του κείμενο. Αλλά και η άρθρωση της ιδεολογικής του αποστασιοποίησης από την καθαρεύουσα συντελείται μέσα από τη γαλλική γλώσσα. Τα κείμενα που δημοσίευσε στο περιοδικό του Άμστερνταμ *Ελλάς* είναι μελέτες λαογραφικές-«γλωσσολογικές», ανταλλαγές απόψεων πάνω σε θέματα καθαρεύουσας-δημοτικής με τον κατ' εξοχήν γλωσσολόγο της εποχής, τον Γεώργιο Χατζιδάκη. Τέλος, η τοποθέτησή του απέναντι στη ρομαντική σχολή των Αθηνών και ιδιαίτερα του κυριότερου εν ζωή εκπροσώπου της, του Αλεξάνδρου Ρίζου-Ραγκαβή, συντάσσεται και αυτή στα γαλλικά. Όλα αυτά πριν εμφανιστούν οποιαδήποτε ενυπόγραφα ελληνικά δοκίμια, ποιήματα ή άρθρα εφημερίδων.

Η γλωσσική «κινητικότητα» είναι επακόλουθο της μετατόπισής του από την Ήπειρο στις Η.Π.Α. Ταυτόχρονα, όμως, μας επιτρέπει να στρέψουμε την προσοχή μας προς μια σειρά εκ πρώτης όψεως αδικαιολόγητων αναντιστοιχιών που όμως υποδηλώνουν μια πολύ σημαντική διαδικασία «διαφοροποίησης». Η διαφοροποίηση αυτή πιστεύω ότι εκδηλώνεται στο πλαίσιο μιας ακόμα ενσυνείδητης προσπάθειας να ενταχθούν σε κοινό παρονομαστή η αναντίστοιχη σχέση μεταξύ εθνισμού και εθνικισμού. Ο Κ. Καζαντζής εμφανίζεται στα γράμματα στη Νέα Υόρκη με κείμενο στα γαλλικά και με ελληνικό θέμα. Μεταξύ χώρου-γλώσσας-θέματος, δηλαδή, δεν υφίσταται ισόμορφη σχέση. Η αναντιστοιχία αυτή παραμένει ακόμα και όταν ο συγγραφέας αρχίζει να παράγει τα «ελληνικά» του άρθρα και διηγήματα. Εκφράζεται και πάλι ως έλλειψη ισομορφίας ανάμεσα στο χώρο (Λούιβιλ-Νέα Υόρκη-Σικάγο), τη γλώσσα (ελληνική) και τα θέματα (ελληνοαμερικανικά). Είναι ως αν η διαδικασία έκφρασης της πολιτικής και ποιητικής φυσιογνωμίας του Κ. Καζαντζή να κατευθύνεται από την ανακάλυψη του συγγραφέα-πολιτικού ότι στη διασπορά τα συγκεκριμένα γεωπολιτικά, γλωσσικά και πολιτισμικά σύνορα συμβάλλουν στην πραγμάτωση ενός καινοφανούς-πρωτοφανούς πολιτισμικού γίγνεσθαι που δεν μπορεί να περιοριστεί η να εξηγηθεί εντός των ορίων του οποιουδήποτε εθνικιστικού κινήματος.

Όμως ακόμα και όταν ο Κ. Καζαντζής περνά στην ελληνική γλώσσα και λογοτεχνία με το *Ιστορίες της Πατρίδος μου*, η έλλειψη ισομορφίας και σύμπτωσης που παρατηρούμε στη λόγια καριέρα του εξακολουθεί να υφίσταται. Αρχικά η έλλειψη αυτή χαρακτηρίζεται ως αναντιστοιχία χώρου παραγωγής

(Νέα Υόρκη-Λούιβιλ) και γλώσσας (Ελληνικής). Αφορά, όμως, και την αναντιστοιχία μεταξύ χώρου παραγωγής-συγγραφής/διάθεσης και αφηγηματικού χώρου, χρόνου παραγωγής-συγγραφής/διάθεσης και αφηγηματικού χρόνου. Οι αναντιστοιχίες αυτές μπορούν να εκλειφθούν αρχικά και σύμφωνα με τις δηλώσεις του συγγραφέα ως παράμετροι που συμβάλλουν στη διαδικασία εξιδανίκευσης που κατά τα φαινόμενα επιχειρείται στα αλληλένδετα διηγήματα. Κατ'επέκταση το συμπέρασμα θα μπορούσε να ήταν ότι ο συγγραφέας χρησιμοποιεί την Ελληνική ως το γλωσσικό όργανο που συμβάλλει στη διαδικασία ιδεολογικής εξιδανίκευσης ενός απόντος χώρου και ενός απωλεσθέντος χρόνου. Ο απών χώρος, εν τούτοις, δεν είναι μόνο η Ήπειρος σε σχέση με τις Η.Π.Α, είναι και η Ελλάδα σε σχέση με την Ήπειρο· ο απωλεσθείς χρόνος δεν είναι μόνο η νοσταλγική στιγμή του παρελθόντος όταν αφηγητής, αναγνώστης και χώρος ήταν ένα· είναι και ο απωλεσθείς εναλλακτικός πολιτικός χρόνος· ο χρόνος, με άλλα λόγια, της πραγμάτωσης της Μεγάλης Ιδέας που θα οδηγούσε στην προσάρτηση της Ηπείρου στο Βασίλειο της Ελλάδος και θα ενεργοποιούσε τη διαδικασία εκσυγχρονισμού του συγκεκριμένου χώρου. Η απώλεια και η απουσία ουσιαστικά ευθύνονται για τη μετανάστευση-ξενιτιά και πάλι σύμφωνα με το συγγραφέα. (Η απογοήτευση των νέων ότι η Μεγάλη Ιδέα θα πραγματοποιηθεί για την Ήπειρο τους οδηγεί στα ξένα.) Η αναντιστοιχία, δηλαδή, χώρου, χρόνου και γλώσσας δρομολογεί την τοποθέτηση του συγγραφέα-αφηγητή απέναντι στην καταστροφική πολιτική των Ελληνικών κυβερνήσεων που οδήγησαν την Ελλάδα στο πόλεμο του 1897. Ο Κ. Καζαντζής αξιοποιεί τη μεταναστευτική του εμπειρία όχι αναπαριστώντας την, αλλά επισημαίνοντας τη δική του πολιτική διάσταση από το εθνικό κέντρο και καταγράφοντας την ηθική χρεωκοπία αυτού του κέντρου.¹⁴

Η μεταναστευτική του εμπειρία, λοιπόν, εξαργυρώνεται όχι σε επίπεδο ρεαλιστικής αναπαράστασης, αλλά ιδεολογικής διαφοροποίησης και ένταξης σε εναλλακτικούς χώρους δράσης. Γιατί τελικά όπως επεσήμανα, η πολιτική και πολιτισμική ταυτότητα του Κ. Καζαντζή και της ελληνικής διασποράς γενικότερα κατανοείται καλύτερα αν θεωρηθεί στο πλαίσιο των δυναστικών σχέσεων που η Δύση αναπτύσσει και παγιώνει με την Ανατολή και ειδικότερα με την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Με άλλα λόγια, δεν είναι μόνο το γεγονός ότι ο Καζαντζής ως τουρκομερίτης και ετερόχθων ασκεί το ρόλο του τιμητή και επικριτή των αυτοχθόνων και των πολιτικών επιλογών τους. Επεμβαίνει και ως Έλληνας της διασποράς, του οποίου οι πνευματικές «διαδρομές» τον έχουν συνδέσει με τους εκβιομηχανισμένους πολιτισμούς της Γερμανίας, της Γαλλίας και φυσικά των Η.Π.Α.

Ο μετανάστης ως Ελληνοαμερικανός λόγιος και πολιτικός

Η ταύτιση του Κ. Καζαντζή με την Αμερικανική κοινωνία, μια ταύτιση που του επιτρέπει να εμφανίζεται ως τιμητής και επικριτής των τεκταινόμενων στην Ελλάδα δεν είναι απροβλημάτιστη. Πραγματώνεται μέσα από μια σειρά άλλες ταύτισεις που του επιτρέπουν να επισημοποιήσει τον παραπάνω ρόλο του. Σε

άρθρο του, για παράδειγμα, που δημοσιεύτηκε στα γαλλικά και τιτλοφορείται «Le Grec aux Etats-Unis» (1891) ο Έλληνας λόγιος και ο πολιτικός σχολιαστής συναντώνται με τον μετανάστη και τον μελλοντικό Ελληνοαμερικανό πολίτη. Ο αρθρογράφος εισηγείται ότι η διαρκώς αυξανόμενη παρουσία των Η.Π.Α. στη διεθνή σκηνή επιβάλλει να θεωρείται η χώρα αυτή όχι πια ως μια περιθωριακή δύναμη σε σχέση με τις πάλαι ποτέ μεγάλες δυνάμεις. Ιδιαίτερα πρέπει να προβληθεί, λέει ο Κ. Καζαντζής, η καλλιέργεια και ενίσχυση των ελληνικών σπουδών και γραμμάτων στις Η.Π.Α. ως προγεφύρωμα μιας πιο συντονισμένης διπλωματικής προσέγγισης που πρέπει να επιχειρήσει το Ελληνικό κράτος. Ο αρθρογράφος αποδέχεται και νομιμοποιεί την πολιτισμική και πολιτική παρουσία και παρέμβαση των Η.Π.Α. στην Ελλάδα επικροτώντας τη δημιουργία του Αμερικανικού Κολεγίου και την ύπαρξη της Αμερικανικής Αρχαιολογικής αποστολής που διενεργεί έρευνες στους Δελφούς. Διατείνεται, όμως, ότι και η παρουσία και παρέμβαση της Ελλάδος στην πολιτισμική ζωή των Η.Π.Α. θα πρέπει να είναι καθοριστικής σημασίας. Για παράδειγμα, πιστεύει ότι η Ελλάδα μέσω της παρουσίας των λογίων της στις Η.Π.Α. θα μπορούσε να επιβάλλει μια διαφορετική θεώρηση της προφοράς των αρχαίων κειμένων, ενισχύοντας την άποψη ότι η ερασμιακή δεν είναι η σωστή. Έτσι, θα βοηθούσε στην κατανόηση των κειμένων των σύγχρονων Ελλήνων και την απευθείας μετάφραση αυτών των κειμένων από την ελληνική στην αγγλική γλώσσα.

Εδώ ο λόγιος και ο μετανάστης επιζητεί να νομιμοποιήσει τη δική του θέση εντός της εκκολλαπτόμενης υπερδύναμης. Η σύνδεση της ελληνικής γλώσσας όπως αυτή διδάσκεται στα Αμερικανικά πανεπιστήμια με τη σύγχρονη ελληνική θα βοηθήσει την εικόνα του έλληνα μετανάστη επιβεβαιώνοντας την καταγωγή του από την προ-χριστιανική Ελλάδα· ταυτόχρονα, όμως, η μετάφραση της σύγχρονης ελληνικής λογοτεχνίας θα ενισχύσει τη θέση του λόγιου εντός μιας νέας μεταναστευτικής κοινότητας που στη συντριπτική πλειοψηφία της αποτελείται από αγρότες. Τέλος, η ανάδειξη των Η.Π.Α. ως πιθανού διπλωματικού ερείσματος του Ελληνικού κράτους θα συγκεκριμενοποιήσει την πολιτική θέση του μετανάστη, αλλά κυρίως του λόγιου ως διαμεσολαβητού και ως μοχλού πίεσης της κοινής γνώμης των Η.Π.Α. αλλά και της Ελλάδος.

Η επιθυμία του Κ. Καζαντζή να αποκτήσει πολιτική και πολιτισμική εγκυρότητα εντός της ελληνικής κοινότητας των Η.Π.Α. αντανακλάται και στη δράση του ως αρθρογράφου στις κυριότερες και μακροβιότερες ελληνικές/ελληνοαμερικανικές εφημερίδες των Η.Π.Α. Χωρίς να είναι ακόμα ξεκάθαρο σε πόσες από αυτές δημοσιογράφησε, επισημαίνουμε τη συνεργασία του με την *Ατλαντίδα*, και τον *Εθνικό Κήρυκα* στη Νέα Υόρκη, τον *Αστέρα* στο Σικάγο και την *Εθνική* στη Βοστώνη. Η τελευταία μάλιστα τον συνδέει με ένα μέχρι στιγμής αινιγματικό πρόσωπο της ελληνικής διασποράς στις Η.Π.Α, τον Τηλέμαχο Τιμαγένη.¹⁵ Η *Εθνική/The National* του τελευταίου ήταν και η πρώτη ελληνική εφημερίδα στις Η.Π.Α. που άρχισε να εκδίδεται δίγλωσση (1908) ανταποκρινόμενη έτσι στη νέα κατάσταση πραγμάτων που άρχισε να διαμορφώνεται ήδη στο γύρισμα του αιώνα και που εκφράζεται με την επιθυμία των μεταναστών να κοινοποιήσουν προς το ευρύτερο Αγγλο-Αμερικανικό κοινό τα

προβλήματα και τους προβληματισμούς που τους προκαλεί η Αμερικανική τους εμπειρία.

Από την άλλη μεριά, η σχέση του Κ. Καζαντζή με την *Ατλαντίδα* του Σόλωνος Βλαστού, τον *Αστέρα/The Greek Star* του Π. Λάμπρου και τον *Εθνικό Κήρυκα/National Herald* του Πέτρου Τατάνη, εφημερίδες οι οποίες δραματίζουν εξαιρετικά σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση της κοινής γνώμης των μεταναστών, υποδηλώνει τη σύνδεσή του με όργανα που μορφοποίησαν ιδεολογικά μια πολιτική/πολιτικοποιημένη, κοινωνική και πολιτισμική διασπορά, η οποία στις αρχές του αιώνα επεχείρησε να δράσει παρεμβατικά σε θέματα που αφορούσαν στο εθνικό κέντρο. Τα θέματα αυτά βέβαια δεν συνδέονταν μόνο με τις εξελίξεις στα Βαλκάνια, αλλά επικεντρώνονταν όλο και συχνότερα σε θέματα που μπορεί σήμερα να αποτελούν ειδησεογραφία τοπικού και εφήμερου ενδιαφέροντος, όμως εντάσσονταν σε ένα πλέγμα προβληματικής σχετικής με την ελληνική διασπορά και πιο συγκεκριμένα με την καινοφανή ελληνοαμερικανική ταυτότητα. Δεν είναι χωρίς τη σημασία του το γεγονός ότι ο Κ. Καζαντζής αποστέλλεται στο Συνέδριο του Λονδίνου το 1913 ως εκπρόσωπος των Ελληνοαμερικανών για να υποστηρίξει την προσάρτηση της Ηπείρου στο Βασίλειο της Ελλάδος (*Νίκη*). Υποδηλώνει τελικά ότι οι Έλληνες των Η.Π.Α. αισθάνονται ότι μπορούν να εκπροσωπηθούν ως κοινότητα της διασποράς και όχι ως περιστασιακοί μετανάστες· ότι αποτελούν μια υπολογίσιμη πολιτική δύναμη που βασίζει τις προσδοκίες της στο ότι είναι και κομμάτι των Η.Π.Α· δηλαδή, οι εκπρόσωποι αυτοί στηρίζουν τις θέσεις και διεκδικήσεις της Ελλάδος ως Ηπειρώτες, αλλά κυρίως ως Αμερικανοί πολίτες.

Ο μετανάστης ως αλλοδαπός και ως Αμερικανός λογοτέχνης

Ο Κ. Καζαντζής και οι άλλοι μετανάστες που πηγαίνουν στο Λονδίνο για να υποστηρίξουν την προσάρτηση στην Ελλάδα των μόλις απελευθερωθέντων πατριδών τους, διατείνονται ότι έχουν πίσω τους την πολιτική υποστήριξη της χώρας υποδοχής τους, δηλαδή των Η.Π.Α. Εν τούτοις η θέση τους εντός της χώρας αυτής δεν είναι καθόλου δεδομένη. Οι Η.Π.Α. στο γύρισμα του αιώνα είναι ένα κράτος που περνά κρίση θεσμών και παραδόσεων, μεταξύ άλλων και εξ αιτίας του τεράστιου μεταναστευτικού κύματος που δέχεται. Είναι μια κρίση επαναπροσδιορισμού των δημοκρατικών, πολιτικών και κοινωνικών παραδόσεων του κράτους αυτού στο πλαίσιο του οικονομικού του μετασχηματισμού, αλλά και κάτω από την αδήρρητη πίεση των αριθμών. Η ξеноφοβία και ο αντισημιτισμός είναι απόρροια της κρίσης αυτής. Συχνά αποδίδονται στην παρουσία των μεταναστών είτε φανταστικές είτε πραγματικές δημογραφικές αλλαγές που επιτελούνται τον καιρό αυτό στις Η.Π.Α. Στο γύρισμα του αιώνα 80% του συνολικού πληθυσμού της Νέας Υόρκης είχε γεννηθεί στο εξωτερικό ή ήταν παιδιά μεταναστών. Οι αριθμοί για άλλες μεγάλες πόλεις ήταν Σικάγο 87%, Νητηρόιτ 84%, Άγιος Λουδοβίκος και Άγιος Φραγκίσκος 78% (Howard 33). Η πλειοψηφία των μεταναστών εξακολουθούσε να αποτελείται από Γερμανούς και Ιρλανδούς, όμως η γενική εντύπωση που καλλιεργείται είναι ότι το

μεταναστευτικό κύμα προέρχεται κυρίως από τη νοτιανατολική Ευρώπη. Ιδιαίτερα στα μέσα της δεκαετίας του '80 και μετά από τα αιματηρά επεισόδια που σημειώθηκαν στο Σικάγο και είναι γνωστά ως ταραχές του Χείμαρκετ (1886), στη λαϊκή φαντασία οι μετανάστες συνδέθηκαν με τον αναρχισμό, την κοινωνική αναταραχή και τον πολιτικό εξτρεμισμό γενικότερα. Από εκεί και πέρα ήταν εύκολο να αποδοθούν στην παρουσία των μεταναστών κάθε είδους αρνητικά φαινόμενα που παρουσίαζε η κοινωνία των Η.Π.Α. Για παράδειγμα, η κατά τις επίσημες στατιστικές υπογεννητικότητα του Αγγλο-Σαξωνικού πληθυσμού οφειλόταν στις άσχημες ψυχολογικές συνθήκες που δημιουργούσε η παρουσία των μεταναστών. Η θεσμοθέτηση σειράς μέτρων που περιορίζει έως και απέκλειε τη μετανάστευση από τη Νοτιοανατολική Ευρώπη και από τις αποικιοκρατούμενες χώρες γίνεται πραγματικότητα με αλληπάλληλες αποφάσεις της κυβέρνησης των Η.Π.Α. το 1917, το 1921 και τέλος το 1924.

Οι δημογραφικές ανακατατάξεις που επέρχονται με την άφιξη των μεταναστών στις Η.Π.Α. έχουν τον αντίκτυπό τους και στην πολιτισμική ζωή της χώρας. Η γενιά των συγγραφέων που εμφανίζεται μετά τον Εμφύλιο Πόλεμο (1861-65) θα ζητήσει να επεξεργαστεί στο έργο της τα νέα κοινωνικο-πολιτικά και πολιτισμικά φαινόμενα που απορρέουν από την εκβιομηχάνιση, την επέκταση των συνόρων προς δυσμάς, την μετανάστευση των Μαύρων από το Νότο, και την έλευση των μεταναστών. Επιπλέον η Νέα Υόρκη και το Σικάγο αναδεικνύονται σε μεγάλα αστικά κέντρα παίρνοντας τα σκήπτρα από τη Βοστώνη σε ότι αφορά στην οικονομία, την πολιτική αλλά και τις τέχνες. Η μετοικεσία του Ουίλιαμ Ντην Χάουελς (1837-1920) από τη Βοστώνη στη Νέα Υόρκη επισφραγίζει το γεγονός αυτό. Από την άλλη μεριά το μυθιστόρημά του *A Hazard of New Fortunes* (1890) επισημαίνει και επισημοποιεί την παρουσία των μεταναστών στη ζωή της Νέας Υόρκης και στην Αμερικανική λογοτεχνία και επηρεάζει νεότερους συγγραφείς όπως ο Στήβεν Κρέιν (1871-1900). Ο τελευταίος γράφει και δημοσιεύει το *Μάγκι: Ένα κορίτσι του δρόμου* (1893) υπό το κράτος της έντονης εντύπωσης που του προξενεί το βιβλίο του Χάουελς.

Αν όμως το πέρασμα του μετανάστη ως συμπαθούς ή μη χαρακτήρα στην Αμερικανική λογοτεχνία είναι μια σχετικά ανώδυνη υπόθεση, η φυσική του παρουσία στην καθημερινή ζωή των Η.Π.Α. υπενθυμίζει στους Αμερικανούς συγγραφείς άλλους χώρους, άλλους πολιτισμούς και άλλες παραδόσεις. Η αδυναμία τους να συλλάβουν, να επεξεργαστούν και να ομογενοποιήσουν μυθιστορηματικά αυτήν την εξαιρετικά ποικιλόμορφη κοινωνική, πολιτική και πολιτισμική πραγματικότητα απειλεί τους Αμερικανούς συγγραφείς (Kaplan 9-10). Χαρακτηριστική είναι η αντίδραση του Χένρυ Τζαίμς όταν επισκέπτεται ένα βράδυ στις αρχές του αιώνα μας τους χώρους κοινής διασκέδασης των Εβραίων στο Lower East Side της Νέας Υόρκης. Η αγωνία του για το μέλλον της Αγγλικής γλώσσας και λογοτεχνικής παράδοσης εκφράζεται ως εξής: οι χώροι της κοινής διασκέδασης των μεταναστών είναι για τον Τζαίμς «τόποι βασανιστηρίων του κοινού ιδιώματος», χώροι όπου έχει ξεκινήσει «η μελλοντική καταστροφή της [Αγγλικής] γλώσσας όπως η λογοτεχνία μάς την έχει παραδώσει» (98-99). Και ο Τζαίμς συνεχίζει την ιερειμιάδα του εναντίον των μετα-

ναστών τονίζοντας ότι εκείνο το βράδυ, στάθηκε αδύνατο να διακρίνει έστω και «μια σπίθα ευαισθησίας για τη γλωσσική παράδοση [της Αγγλικής γλώσσας] όπως την είχε γνωρίσει [ο ίδιος]» (99) σε όποιο πρόσωπο κι αν έστρεψε τα μάτια του.

Αν βέβαια αυτοί οι ξένοι πρέπει να αναπαρασταθούν στον «Όικο της Μυθοπλασίας» του Τζαίμς και των ρεαλιστών ως μέλη της κοινωνίας των Η.Π.Α., τότε με ποιο τρόπο θα αναπαρασταθούν για χάρη του αναγνωστικού τους κοινού; Το μελόδραμα με τα στερεότυπά του προσφέρει την εύκολη λύση σε συγγραφείς όπως ο Φρανκ Νόρις, ο Σπήβεν Κρέιν, ο Τζακ Λόντον κ.α., οι οποίοι χρησιμοποιούν ελάχιστα κολακευτικούς χαρακτήρες μεταναστών στα έργα τους βασιζόμενοι στα ρατσιστικά στερεότυπα του 19ου αιώνα (Wartheim-Dawson). Η σύγχρονη τεχνολογία δίνει την άλλη απάντηση. Η φωτογραφική απεικόνιση σκηνών από το Έλις Άιλαντ και το Κασελγκάρντεν—σημεία εισόδου των μεταναστών—καθώς και των φτωχοσυννοικιών των μεγαλουπόλεων αναδεικνύεται τόσο σε όπλο κατά της κοινωνικής αδικίας, όσο και σε χρήσιμο εργαλείο στα χέρια της μέσης αστικής τάξης. Η τελευταία θα χρησιμοποιήσει τις φωτογραφικές αυτές απεικονίσεις των μεταναστών για να καθορίσει τα δικά της κοινωνικά όρια, αλλά και για να ελέγξει την προοδευτική αμερικανοποίηση των μεταναστών αυτών (Blair 168).

Αντίστοιχα, όμως, ανακύπτει ένα άλλο ερώτημα. Πώς θα εντάξει τον εαυτό του ο μετανάστης-λογοτέχνης στο κίνημα του Ρεαλισμού; Τι είδους ρεαλιστική γραφή θα παράγει αυτός; Σε ποια λογοτεχνική παράδοση ανήκει; Πώς θα ενταχθεί στην Αμερικανική λογοτεχνία όσο και στην εθνοτική του παράδοση; Οι Έμπραχαμ Κάχαν (1860-1951), Μαίρη Αντιν (1882-1949), Άνζια Γεζέρσκα (1880-1970), Δήμητρα Βακά Brown (1877-1946) αποτελούν μερικούς μόνο από τους προικισμένους συγγραφείς που επεχείρησαν να απαντήσουν στο ερώτημα αυτό και να ενταχθούν στην Αμερικανική λογοτεχνική παράδοση ξεκινώντας από τις αντίστοιχες τους εθνοτικές, Ρωσσο-Πολωνο-Εβραϊκή και Ελληνική.¹⁶ Και οι τέσσερεις είδαν το ρόλο τους ως διαμεσολαβητικό ανάμεσα στην εθνοτική τους ιδιαιτερότητα και σε ένα Αμερικανικό αναγνωστικό κοινό που ζητούσε να καθορίσει τις παραμέτρους της Αμερικανικής εθνικής ταυτότητας μέσα από τις καινούργιες συνθήκες που δημιούργησε η άφιξη των μεταναστών. Οι συγγραφείς αυτοί αυτοβιογραφήθηκαν, αλλά υπήρξαν και δημοσιογράφοι, μερικοί μάλιστα σε ευρείας κυκλοφορίας εφημερίδες και περιοδικά. Ο λόγος τους είναι συναινετικός, αλλά ταυτόχρονα αντιστέκεται στα ρατσιστικά στερεότυπα με τα οποία η Αμερικανική κουλτούρα απεικονίζει τους ομόφυλους τους. Υπηρέτησαν έτσι μια ιδιόρρυθμη ρεαλιστική γραφή που φαινομενικά ενστερνίζεται την τεχνική και τη λογική της φωτογραφικής απεικόνισης και του ντοκουμέντου. Με τον τρόπο αυτό αυτο-απεικονίζονται και απεικονίζουν τους άλλους μετανάστες ως ιστορικά υποκείμενα που μετέχουν στη διαδικασία επαναπροσδιορισμού της Αμερικανικής εθνικής ταυτότητας αλλά και της λογοτεχνικής παράδοσης.

Μέσα σε αυτό το κλίμα, η εμμονή Ελλήνων λογοτεχνών στις Η.Π.Α., όπως η Δήμητρα Βακά Brown, ο Δημήτρης Μιχάλαρος (1897-1967), ο George

Demetrios (1896), να απορρίψουν τη θεματική της μετανάστευσης και να αντλήσουν τα θέματά τους από το λαϊκό πολιτισμό του τόπου τους τον οποίο παρουσιάζουν ως σύγχρονη μεταγραφή του αρχαίου ελληνικού βίου, δεν μπορεί να εξηγηθεί μόνο ως επιλογή που την καθορίζει η επικρατούσα λογοτεχνική τάση στην Αθήνα. Συνδέεται άμεσα και με την προσπάθεια να ανασκευάσουν την αρνητική έως και εξευτελιστική εικόνα που ευρέως προωθούν για αυτούς τόσο οι εφημερίδες όσο και κάποιες «επιστημονικές» μελέτες που εκπονούνται στα μεγάλα πανεπιστήμια των Η.Π.Α.¹⁷ Η ύπαρξη ενός ζωντανού λαϊκού πολιτισμού που συνδέεται άμεσα με την αρχαία ελληνική παράδοση συμβάλλει περισσότερο στον εξανθρωπισμό της εικόνας του μετανάστη, αλλά κυρίως στον εξευρωπαϊσμό του και τον εξαμερικανισμό του — εννοώντας εδώ βέβαια την οριοθέτηση της πολιτισμικής του ταυτότητας εντός των ιδεολογημάτων της Δύσης περί του ποια είναι ακριβώς η συμβολή του αρχαίου ελληνικού πολιτισμού στη διαμόρφωση του δυτικού κόσμου.

Αν αυτή φαίνεται να είναι η εικόνα που από πρώτη άποψη παρουσιάζουν τα κείμενα των Ελλήνων μεταναστών, η περίπτωση του Κ. Καζαντζή προβληματίζει ως προς τα συμπεράσματα μιας τέτοιας γενίκευσης. Η θέση του Κ. Καζαντζή ως πολιτικού-δημοσιογράφου-λογοτέχνη ανάμεσα στην Αμερικανική και στην Ελληνική κουλτούρα ανοίγει έναν ερεθιστικό και γόνιμο διάλογο. Το ζητούμενο δεν είναι το αν επηρεάστηκε από την Ελληνική και την Αμερικανική λογοτεχνία, αλλά το κατά πόσο βρέθηκε μέσα σε μια πρόσφορη πνευματική και λογοτεχνική παράδοση που και ο ίδιος ενσυνείδητα καλλιέργησε ξεκινώντας από τα προσωπικά του εθνικά βιώματα. Πώς δηλαδή συνδύασε τις «ρίζες» του με τις «διαδρομές» που η ζωή του ακολούθησε.

Είδαμε ήδη ότι ο συγγραφέας μας ήταν ενήμερος γύρω από θέματα ελληνικής λογοτεχνίας. Ταυτόχρονα, όλες οι ενδείξεις συγκλίνουν στο συμπέρασμα ότι ο Κ. Καζαντζής ήταν προβληματισμένος γνώστης της Αμερικανικής λογοτεχνίας. Αναφέρεται συχνά στον Ουόλτ Ουίτμαν, και το έργο του έχει ξεκάθαρους αναφορές στον Πόε, τον Χώθορν και τον Χένρυ Τζαίμς. Η διαμονή του στις Η.Π.Α. εξ άλλου συμπίπτει με την άνθιση του Ρεαλισμού στο γύρισμα του αιώνα και με την έντονη συγγραφική παρουσία των Ουίλιαμ Ντην Χάουελς, Χένρυ Τζαίμς, Ήντιθ Γουώρτον, Κέιτ Σοπέν, Σάρα Ορν Τζούετ, Χάμιλν Γκάρλαντ, Σπήβεν Κρέϊν, Φρανκ Νόρις, Τζακ Λόντον κ.α.

Θα ήθελα αρχικά νά προτείνω ότι ο Καζαντζής άδραξε την ευκαιρία να αρθρώσει έναν ελληνοαμερικανικό ρεαλιστικό λόγο όπου η φαντασιακή θέσπιση μιας κοινωνίας απειλείται από το γοτθικό στοιχείο που έχει τις απώτερες καταβολές του όχι στο μεταφυσικό, αλλά σε πολύ συγκεκριμένες κοινωνικο-πολιτικές δομές. Το *Ιστορίες της Πατρίδος μου* εκφράζει τη στενή σχέση ανάμεσα στην κρίση της ποιητικής και την κρίση της πολιτικής όπως τη βιώνει ένας Έλληνας μετανάστης-λογοτέχνης στις Η.Π.Α. Γιατί, όπως είδαμε, ο Κ. Καζαντζής έζησε έντονα και προβληματίστηκε τόσο πάνω σε θέματα μεταναστευτικά, όσο και σε θέματα που αφορούσαν στην κυρίως Ελλάδα. Πέραν τούτου όμως, αναγνώρισε στην αποτυχία των Αμερικανών ομολόγων του να αναπαράσθουν μια ενδελεχή και ισορροπημένη εικόνα των Η.Π.Α. την αναπόφευκτη

δικιά του «αποτυχία» να αναπαραστήσει την «πατρίδα» του.

Η ταύτιση του, όμως, με την Αμερικανική λογοτεχνία δεν σταματά εδώ. Σε τελική ανάλυση, το παρελθόν που ο Κ. Καζαντζής «ανασύρει» και αναπλάθει μυθιστορηματικά, δεν έχει μόνο σχέση με τις ρίζες του, δηλαδή την εμπειρία του από τη ζωή του στα Ιωάννινα, ούτε με την ένταξή του στο κίνημα του λογοτεχνικού δημοτικισμού και του ηθογραφικού αφηγήματος. Η παράδοση που ανακαλεί λογοτεχνικά τον τοποθετεί σίγουρα εντός του Ελληνικού ρεαλιστικού κινήματος. Όμως η παράδοση με την οποία «συναλλάσσεται» λογοτεχνικά δεν είναι μόνο η Ελληνική. «Η Στραγγαλισμένη», για παράδειγμα, αποτελεί την ελληνόγλωσση προσέγγιση ενός προσφιούς θέματος του Ναθάναελ Χώθορν: ο αγώνας δύο ανδρών για τον έλεγχο της ψυχής και του σώματος μιας γυναίκας, αγώνας που καταλήγει στη δολοφονία της γυναίκας και την αυτοκαταστροφική και χωρίς εξιλέωση καταδίωξη του ενός ανδρός από τον άλλο. Εξάλλου, η θεματική αυτή της χωρίς εξιλέωση ενοχής, διατρέχει όλο το γνωστό λογοτεχνικό έργο του Κ. Καζαντζή συνδέοντάς τον με τον κατεξοχόν εκπρόσωπο του Αμερικανικού λογοτεχνικού κανόνα.

Είναι, άραγε, τυχαίο ότι ένας μετανάστης από αυτούς που ο Χένρυ Τζαίμς κατακεραυνώνει επειδή «σκυλεύουν» τη ζωντανή γλώσσα (Αγγλική), «σκυλεύει» εν αγνοία του Τζαίμς και τη λογοτεχνική παράδοση όπως την είχε γνωρίσει ο τελευταίος; (Ο Τζαίμς αυτοβιογραφούμενος θα μιλήσει για τη γοητευτική εμπειρία που έζησε διαβάζοντας τα διηγήματα του Χώθορν (Brodhead 49-50).) Είναι τυχαίο, άραγε, ότι ο Κ. Καζαντζής στο «Η Στραγγαλισμένη» χρησιμοποιεί τη θεματική της νεαρής ανεξάρτητης γυναίκας που ανακαλύπτει τα βαριά δεσμά της κοινωνικής μισαλλοδοξίας, θέμα προσφιλές στον Χένρυ Τζαίμς, το οποίο πραγματεύεται στο *Daisy Miller* και στο *A Portrait of a Lady*; Είναι ακόμα τυχαίο ότι ο κατά τον Χένρυ Τζαίμς «βάρβαρος μετανάστης» προσλαμβάνει τον εαυτό του ως «εκπολιτιστή» της Ελλάδος και ως «διαφωτιστή» των μεταναστών; Τίποτα από όλα αυτά δεν είναι τυχαίο. Αντίθετα, όλα συνδέονται στενά με το πρόγραμμα προσδιορισμού της διασπορικής ταυτότητας του συγγραφέα-λόγιου-πολιτικού, μιας ταυτότητας που ορίζεται από τις σχέσεις συναίνεσης και αντίστασης που αναπτύσσει ο συγγραφέας αναφορικά με τις εθνοτικές όσο και τις εθνικές του καταβολές, όπου οι καταβολές αυτές είναι Ηπειρωτικές, Οθωμανικές, Ελληνικές, Αμερικανικές, Ελληνοαμερικανικές.

Επίλογος: η σημασία του Πίκαρο

Το γεγονός ότι ο Καζαντζής δημιούργησε μέσα από αυτά τα λογοτεχνικά συμφραζόμενα δείχνει ξεκάθαρα ότι σύντομα πρέπει να τεθούν επί τάπητος όρισμένα παραγκωνισμένα θέματα αναφορικά με την Ελληνική λογοτεχνία της διασποράς. Αρχικά, το πόσο μπορεί να ενταχθεί σε μια διπλή ή ακόμα πολλαπλή παράδοση το έργο αυτών των λογοτεχνών. Και εξηγούμαι: *δεν μιλώ για επιδρομές*. Θα άξιζε τον κόπο να μελετηθεί το πώς φαντάζεται ο Έλληνας δημιουργός τον εαυτό του ως Αμερικανό, Γάλλο, Γερμανό ή γενικότερα Ευρω-

παίο λογοτέχνη. Με βάση την εμπειρία μου από τη μελέτη του έργου του Καζαντζή, υποστηρίζω ότι ο Έλληνας δημιουργός «διασχίζει» τα σύνορα που χωρίζουν τη δική του παράδοση από την παράδοση άλλων καλλιτεχνών. Και ακόμα ότι αυτό το «πέραςμα» είναι πολλαπλό. Ένας καλλιτέχνης της διασποράς που μεταναστεύει σε άλλη χώρα και λογοτεχνία απομακρύνεται και συνδιαλέγεται με το λογοτεχνικό κέντρο και με την περιφέρεια και τις ξένες λογοτεχνίες. Η προβληματική σχέση που συνδέει τα κείμενα πολλών Ελλήνων συγγραφέων, όπως ο Βιζυηνός, με το Ελληνικό Κέντρο—όποιο κι αν είναι αυτό, ρομαντισμός, ηθογραφία, Αθήνα, Ιόνια Νησιά, Φαναριώτες, κλπ—αλλά και με λιγότερο επίσημα θεσμοθετημένες πολιτισμικές επιρροές όπως το γένος, το φύλο, η ηλικία, η εθνοτική ταυτότητα, η σεξουαλική ιδιαιτερότητα, αλλά και οι συγκεκριμένες εμπειρίες ζωής σημασιοδοτεί το πολιτισμικό «πέραςμα» του συγγραφέα. Είναι η διαπολιτισμική του συνείδηση που του επιτρέπει να λειτουργεί όχι ως εκπρόσωπος ενός ατάρκτη και ομογενοποιημένου πολιτισμού, αλλά ως ένας πολυσχιδής και πολύμορφος χώρος ενός «πρωτοφανούς» πολιτισμικού γίνεσθαι (Rosaldo 29, 216). Αυτό είναι και το νόημα του «περάσματος» του.

Οι *Ιστορίες της Πατρίδος μου*, λοιπόν, πιστεύω ότι είναι ένα σημαντικό κείμενο της γραμματολογίας μας γιατί δημιουργεί την ανάγκη θεωρητικοποίησης της σχέσης διασποράς-κέντρου, όπου το «κέντρο» ορίζεται πολυσήμαντα και όχι βέβαια ελληνοκεντρικά. Για να κλείσω αυτές τις σκέψεις όπως άρχισα, δηλαδή και πάλι με το αφήγημα *Ο Πολυπαθής* του Παλαιολόγου, νομίζω είναι καιρός να δούμε τη γραμματολογία μας με το μάτι ενός πικαρέσκου ήρωα που αναζητεί όχι κάποια χαμένη αθωότητα, κάποιο νόμιμο και γνήσιο ξεκίνημα, αλλά τα ποικίλα κομμάτια μιας ταυτότητας, είτε συλλογικής είτε προσωπικής που δεν είναι πάντα ή απαραίτητα εθνική.

Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης

Σημειώσεις

1. «Τουρκομερίτης» είναι ο υποτιμητικός τίτλος που το Αθηναϊκό κέντρο δημιούργησε για να χαρακτηρίσει όσους Έλληνες προέρχονταν από την ενδοχώρα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Στο διήγημα «Τα δυό τ' αδέρφια», ο Κ. Καζαντζής χρησιμοποιεί ειρωνικά το διαχωρισμό Ελλαδιτών και τουρκομεριτών για να «εγγράψει» ένα καιστικό σχόλιο εις βάρος του Βασιλείου της Ελλάδος. Κατά τον συγγραφέα η Αθήνα προτάσσει το δυτικοφανές πολιτικό της προσώπιο για να προσελκύσει τις καταπιεσμένες χριστιανικές μειονότητες στην αλτρωτική της ιδεολογία. Υπόσχεται ότι δημοκρατικοί θεσμοί και κράτος δικαιοσύνης θα αντικαταστήσουν την απολυταρχική φεουδαρχία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Εν τούτοις, ο πόλεμος και η καταστροφή του 1897 οφείλονται κατά μεγάλο μέρος στην απολυταρχική, δημαγωγική και άφρονα συμπεριφορά του ανώτατου άρχοντα της χώρας, δηλαδή του Γεωργίου Α', συμπεριφορά που, κατά τον Κ. Καζαντζή, λίγο διαφέρει από αυτήν του Σουλτάνου.
2. Ο όρος διασπορά, αν και αρχικά συνδέεται με τους Εβραίους, έχει χρησιμοποιηθεί

για να περιγράψει και την εμπειρία των Ελλήνων, Αρμένιων, Κινέζων. Στο τέλος του 20ου αιώνα, ο όρος συνδέεται και με λαούς που βίωσαν και βιώνουν τα επακόλουθα της αποικιοκρατίας και της νεο-αποικιοκρατίας. Πρόσφατες απόπειρες να προσδιοριστεί ο όρος αποτελούν τα άρθρα του William Saffron και του James Clifford. Το βιβλίο του Paul Gilroy *The Black Atlantic* του προσδίνει μια νεωτερική χροιά, τονίζοντας ότι για τους Μαύρους της Βρετανίας και των Η.Π.Α. διασπορά σημαίνει τον υβριδισμό και το συγκρητισμό της αφρικανο-ατλαντικής πολιτισμικής τους συνείδησης. Για τους Έλληνες των αρχών του αιώνα, ο όρος διασπορά αφορά κυρίως στις Ελληνικές κοινότητες Ευρώπης-Αφρικής-Ασίας και πολύ λιγότερο σε αυτές των Η.Π.Α. Είναι ενδιαφέρον ότι για τις τελευταίες καλλιιεργήθηκε, τουλάχιστον από το επίσημο Ελληνικό κράτος, η εντύπωση ότι είναι εποχικές και όχι μόνιμες. Κρίσιμο ρόλο σε αυτόν τον προσδιορισμό έπαιξε ο ταξικός χαρακτήρας των μεταναστών (εργάτες) που σύμφωνα με το Ελληνικό κράτος αλλά και με μέλη της κοινότητας της ίδιας χαρακτηρίζε τους Έλληνες της Αμερικής (Η.Π.Α.), αλλά όχι τους Έλληνες της Ευρώπης-Αφρικής-Ασίας (Σαφραντοπούλου, Λυκούδης).

3. Ο Καζαντζής γεννήθηκε στα Ιωάννινα το 1864, και σύμφωνα με ανεπιβεβαίωτες πληροφορίες σπούδασε νομικά στην Ελλάδα και τη Γερμανία [Μόναχο-Βερολίνο], ταξίδεψε στην Αμερική πριν από το 1889 και πρωτοδημοσίευσε στα Γαλλικά μια σειρά μελετών. Το 1892 αλληλογραφεί με τον Κ. Κρυστάλλη. Λίγο αργότερα δημοσιογραφεί για την *Ατλαντίδα* του Σόλωνος Βλαστού, αλλά στα 1894 αποχωρεί από την εφημερίδα και επαναπατριάζεται στην Ήπειρο, όπου όμως συλλαμβάνεται ως υποκινητής ταραχών από τις Τουρκικές αρχές και φυλακίζεται. Την ίδια χρονιά δημοσιεύεται το κατά τα φαινόμενα πρώτο του διήγημα. Επιστρέφει στις Η.Π.Α. και το 1909 τον συναντάμε στο Λούιβιλ στην πολιτεία Κεντάκι, να αρθρογραφεί για τον *Αστέρα/The Greek Star* του Σικάγου, την εφημερίδα που θα του δημοσιεύσει πέντε διηγήματα και έναν επίλογο σε συνέχειες. Το 1910 τα διηγήματα τυπώνονται σε βιβλίο με τον τίτλο *Ιστορίες της Πατρίδος μου* (ΙΠ). Εν συνεχεία, παίρνει μέρος στο Συνέδριο του Λονδίνου (1914) ως εκπρόσωπος των Ελλήνων της Αμερικής και το 1915 επιστρέφει στην Ελλάδα και εκλέγεται ανεξάρτητος βουλευτής Ιωαννίνων στη λεγόμενη «Βουλή των Λαζάρων». Το 1917 απομακρύνεται από το βουλευτικό του αξίωμα και δικάζεται επί εσχάτη προδοσία ως ένας εκ των υποκινητών των Νοεμβριανών. Επανακάμπει στην πολιτική αρένα το 1920 μετά την εκλογική ήττα του Βενιζέλου και διορίζεται διοικητής-νομάρχης Κοζάνης-Φλώρινας (1920-21) και κατόπιν Σάμου (1921), ενώ το 1921 εκπροσωπεί την Ελλάδα στη Λωζάνη στην Κοινωνία των Εθνών. Μετά το '22, αποσύρεται στην Κέρκυρα από όπου αρθρογραφεί για την *Ήπειρο* του Γεωργίου Χατζή-Πελλερέν. Πεθαίνει στις 13 Ιανουαρίου 1927. Λίγους μήνες πριν είχε επανεκδόσει όλα τα δημοσιευμένα διηγήματά του στο βιβλίο *Από τα Σκλαβωμένα Γιάννενα*, καθώς και τα πολιτικά του άρθρα (1914-25) με τον τίτλο *Ο Αντίχριστος του Βενιζέλου*.
4. Πιο συγκεκριμένα, ενώ ο Κ. Καζαντζής εργάζεται στις Η.Π.Α. για 25 χρόνια (περ. 1889-1914), ο χώρος όπου εξελίσσεται η πλοκή των διηγημάτων του είναι η ιδιαίτερη πατρίδα του τα Γιάννενα και η Ήπειρος στα χρόνια από τον Κριμαϊκό πόλεμο (1856) έως λίγο πριν τον Ελληνο-Τουρκικό (1897).
5. Τα πέντε διηγήματα της συλλογής αυτής είναι τα εξής: «Το χέρι του αγίου Γρηγορίου», «Το μνήμα του αφορισμένου», «Τα δύο τ' αδέρφια», «Εκδίκησις ή ανταπόδοσις», «Η Στραγγαλισμένη». Στο πρώτο ένας διεφθαρμένος ιερέας οικειοποιείται ιερό κειμήλιο που του εμπιστεύθηκαν γενίτσαροι-κρυπτοχριστιανοί στην Πόλη. Βρίσκει, όμως, την τιμωρία που του αξίζει χάρις σε μυστηριώδες γεγονός που προκα-

λείται είτε από θεία παρέμβαση είτε από ανθρώπινη μηχανορραφία. Στο δεύτερο, ένας πλούσιος κοτσάμπασης κτίζει γκροτέσκο μνήμα για να ταφεί μαζί με το άνομο μυστικό του. Μια καταιγίδα, όμως, ξεθάβει το πτώμα του και το μυστικό που είναι κρυμμένο στο μνήμα. Το τρίτο διήγημα πραγματεύεται το θάνατο ενός παληκαριού που αφηγά τις τοπικές δεισιδαιμονίες των Ιωαννίνων. Η υπόθεση του διηγήματος αυτού περιστρέφεται γύρω από θέματα εθνικής και φυλετικής καθαρότητας και, όπως και τα δύο προηγούμενα και το επόμενο της συλλογής, σχοινοβατεί ανάμεσα στο φανταστικό και το ρεαλιστικό. Το τέταρτο διήγημα εστιάζεται στην εξιχνίαση του φόνου ενός προύχοντα των Ιωαννίνων, ο οποίος όπως αποκαλύπτεται στην εξέλιξη της πλοκής είναι και ο ίδιος δολοφόνος. Το τελευταίο διήγημα πραγματεύεται την εξιχνίαση της δολοφονίας μιας νεαρής γυναίκας η οποία τόλμησε να αφηγήσει τις κοινωνικές συμβάσεις της «μικροπόλεως». Όλα τα διηγήματα συνδέονται είτε μέσω κοινών χαρακτήρων, είτε μέσω κοινής αφηγηματικής στιγμής και οι υποθέσεις τους εξελίσσονται στα Ιωάννινα της εποχής μεταξύ του Κριμαϊκού πολέμου (1854) και του Ρωσοτουρκικού (1878).

6. Ο προβληματισμός του Κ. Καζαντζή σχετικά με τον πολιτικό και πολιτισμικό ρόλο του μετανάστη και του λόγιου-λογοτέχνη αρθρώνεται από μια «μεθόριο» ιδιαίτερα επισφαλής. Ας σημειωθεί ότι έζησε όχι μόνο στη Νέα Υόρκη, αλλά και στο Λούιβιλ της πολιτείας Kentucky, όπου στα 1909 ζούσαν μόνο 50 Έλληνες. Έτσι βίωσε δραματικά την αγωνία της εθνοτικής απομόνωσης.
7. Χρησιμοποιώ τον όρο εθνισμός για να περιγράψω εκείνες τις πλευρές των κοινωνικών σχέσεων και διαδικασιών δια των οποίων μια ομάδα εκφράζει την πολιτισμική της διαφορά από μια άλλη. Ο εθνισμός δεν υφίσταται πέραν των ιστορικο-κοινωνικών συνθηκών, αλλά εκδηλώνεται μέσα από ένα πλέγμα προσωπικών και ιστορικο-κοινωνικών συγκυριών (Ericson, Barth).
8. Η *Πανελλήνιος Ένωσις* ιδρύθηκε το 1908 στη Νέα Υόρκη μετά από πρωτοβουλία των τοπικών σωματείων της πόλης. Γρήγορα, όμως, η αρχική ομοφωνία των εκπροσώπων μετατράπηκε σε βαθειά διαφωνία, κυρίως γύρω από το αν η *Ένωσις* θα έθετε ως στόχο να βοηθήσει τους Έλληνες μετανάστες να εγκατασταθούν στη νέα τους πατρίδα ή να προωθήσει τα συμφέροντα της Ελλάδος στις Η.Π.Α. Η *Ένωσις* διαλύθηκε όταν οι Η.Π.Α. μπήκαν στον Α Παγκόσμιο Πόλεμο κάτω από την πιεστική πραγματικότητα οικονομικής κακοδιαχείρισης, εσωτερικών προστριβών και πολιτικού αποπροσανατολισμού (Saloutos 98-100, Contopoulos, Moskos 39-40).
9. Τα διλήμματα του Έλληνα διανοούμενου που ζει, εργάζεται στη Δύση και προσπαθεί να κατανοήσει το φαινόμενο των Νεοτούρκων, αλλά ταυτόχρονα υπηρετεί την αλτρωτική ιδεολογία του Βασιλείου της Ελλάδος εκφράζονται γλαφυρά στο έργο της ελληνοαμερικανίδας δημοσιογράφου και λογοτέχνης Δήμητρας Βακά Brown (Πρίγκηπος 1877-Σικάγο 1946). Το κίνημα των Νεοτούρκων της στέρησε ένα ισχυρό επιχείρημα όταν ως δημοσιογράφος αμερικανικών εντύπων σκιαγραφήσε τις διαφορές μεταξύ Ελλάδος και Οθωμανικής Αυτοκρατορίας τονίζοντας την πολιτική υπεροχή της πρώτης ως προς τη δεύτερη. Στις ανταποκρίσεις της από την Ανατολή, όμως, μετά το 1908, η Βακά Brown επιχειρηματολογεί ότι η νεωτερικότητα που το κίνημα των Νεοτούρκων εισάγει στην Οθωμανική Αυτοκρατορία συμβάλλει στην άνοδο του εθνικιστικού κινήματος του Παντουρανισμού και απειλεί τόσο την ύπαρξη των χριστιανικών μειονοτήτων, όσο και ζωτικά οικονομικά συμφέροντα της Δύσης στην Ανατολία (Vaka 1907, 1909, 1914; Kalogeras 1987, 1997).
10. Τα φυσικά σύνορα της Ηπείρου βοήθησαν να προκύψουν ιδιαιτερότητες που ξεχώρισαν τους Αλβανούς από τους Έλληνες, όχι τόσο γλωσσικά όσο πολιτισμικά. Ο Κ.

- Καζαντζής επισημαίνει πως οι διαδεδομένες γλώσσες στην περιοχή είναι η Αλβανική και η Βλαχική: «ολόκληρος η μεθόριος είναι δίγλωσση ή ακόμα και τρίγλωσση» (7). Η κοινή γλώσσα όμως των συναλλαγών, του πολιτισμού, και της μεταξύ των εθνοτικών ομάδων συνενόησης είναι η ελληνική.
11. Ο Hobsbawm επισημαίνει «ότι η επαναστατική έννοια του έθνους, το οποίο πέρνει σάρκα και οστά χάρις στην ενσυνείδητη πολιτική επιλογή των αυριανών πολιτών του, διατηρείται στην καθαρή της μορφή στις Η.Π.Α. Αμερικανοί είναι όσοι επιθυμούν να είναι» (88).
 12. Ο Γεώργιος Χατζή-Πελλερέν (1881-1930), λογοτέχνης και δημοσιογράφος, αναμίχθηκε ενεργά στον εθνοαπελευθερωτικό αγώνα για την ανεξαρτησία της Νότιας και Βόρειας Ηπείρου. Το 1914 διετέλεσε μέλος της Επαναστατικής Επιτροπής της Β. Ηπείρου ως γραμματέας της. Αρχικά πολιτικός αντίπαλος του Καζαντζή, συνδέθηκε αργότερα μαζί του με στενή φιλία. Ο Καζαντζής μάλιστα αρθρογράφησε στην εφημερίδα *Ήπειρος* που εξέδιδε ο Χατζής. Ο Γεώργιος Χατζή-Πελλερέν ήταν πατέρας του Δημήτρη Χατζή. Το βιβλίο του τελευταίου *Το τέλος της μικρής μας πόλης* (1953) αποτελείτο αρχικά από πέντε διηγήματα, όπως ακριβώς και το βιβλίο του Καζαντζή. Και στα δύο ο όρος «μικροπόλεως» εμφανίζεται με την ίδια ειρωνική διάθεση από πλευράς του αφηγητή. Σύμπτωση ή μια υπόγεια διασύνδεση;
 13. Ο Νικόλαος Δόσιος (1856) γεννήθηκε στα Ιωάννινα, σπούδασε φυσική στο Πανεπιστήμιο Αθηνών και φιλοσοφία στο Πανεπιστήμιο της Τυβίγγης. Εργάστηκε στο ελληνικό σχολείο του Γαλαζίου. Ασχολήθηκε με θέματα που αφορούσαν στην Ελληνική γλώσσα και μελέτησε ελληνικά χειρόγραφα των βιβλιοθηκών του εξωτερικού.
 14. Η Τζίνα Πολίτη παρατηρεί πως «η τραγωδία του '97, η χρεοκοπία του έθνους, η πολιτική διαφθορά και αστάθεια και τα πειστικά κοινωνικά προβλήματα, που ξέσπασαν τις τελευταίες δεκαετίες του 19ου αιώνα, ουδόλως επηρέασαν το πολιτικό κλίμα, αλλά παρέτειναν τον εθνικιστικό λόγο σχετικά με τις ρίζες, τις παραδόσεις, τα γραφικά ήθη και έθιμα μεταθέτοντας τις αστικές συγκρούσεις σε ειδυλλιακά αγροτικά σκηνικά» (43). Μια παρόμοια γενίκευση αρνείται να αναγνώσει ως πολιτικώς σημαίνουσα χειρονομία την καταγραφή από τον συγγραφέα της απουσίας του αστικού κέντρου. Τα διηγήματα του Κ. Καζαντζή όπως επισημαίνω, αναπτύσσουν μια κριτική απόστασης και αξιολόγησης απέναντι στην επίσημη κρατική πολιτική.
 15. Ο Τηλέμαχος Θ. Τιμαγένης γεννήθηκε στη Σμύρνη το 1853. Μετανάστευσε στις Η.Π.Α. τη δεκαετία του '70 και φαίνεται να σπούδασε και να δίδαξε στο Springfield Collegiate Institute. Εξέδωσε σειρά βιβλίων όπως *A History of Greece from the Earliest Times to the Present* (1881) σε δύο τόμους, *The Modern Greek* (1877) (περιλαμβάνει ένα ενδιαφέρον σκιαγράφημα της σύγχρονης ελληνικής λογοτεχνίας), *Greece in the Times of Homer* (1885). Στη δεκαετία του '80 δημοσίευσε μια σειρά αντισημιτικών βιβλίων όπως *The American Jew*, *The Original Mr Jacobs*, *Judas Iscariot*, καθώς και τα μυθιστορήματα *A Disputed Inheritance* (1888), *For His Brother's Sake* (1888), *Unsatisfied* (1891), *His Last Passion* (1891) και ένα τουλάχιστον θεατρικό έργο *The Wife of Miletus* (1883). Σύμφωνα με ανεπιβεβαίωτες πληροφορίες διώχθηκε ποινικά για κάποια από τα αντισημιτικά βιβλία του (*Εθνική*). Διετέλεσε πρόξενος της Ελλάδος στη Βοστώνη και εξέδωσε τη δίγλωσση εφημερίδα *Η Εθνική/The National*.
 16. Ανάμεσα σε άλλους, θα μπορούσαν να προστεθούν στον κατάλογο αυτό αφενός ο Luigi Donato Ventura, και αφετέρου διάφοροι γερμανοαμερικανοί συγγραφείς (Maffi, Cagidemetrìo). Είναι αξιοπρόσεκτο ότι ο Χάουελς, παρ' όλες τις προσωπικές του αναστολές όσον αφορά σε θέματα εθνοτικής ταυτότητας και φυλής, έπαιξε

σημαντικό ρόλο ως «διαμεσολαβητής» για αρκετούς από τους νέους μετανάστες-συγγραφείς όπως ο Κάχαν. Οι περισσότεροι από τους συγγραφείς αυτούς θα παρέμεναν άγνωστοι για το ευρύ κοινό χωρίς παρόμοιους «διαμεσολαβητές». Ο John Dewey βοήθησε την Ανζία Γεζέρσκα, ο εκδότης του *Atlantic Monthly* την Μαίρη Αντιν, και πιθανότατα τη Δήμητρα Βακά Brown (Willentz, Sollors).

17. Παράδειγμα τέτοιας επιστημονικής μελέτης είναι το βιβλίο του Henry Pratt Fairchild, *Greek Immigration to the U.S.*

Βιβλιογραφία

- Αγγέλου, Άλκης επιμέλεια. Γρηγόριος Παλαιολόγος, *Ο Πολυπαθής*. Αθήνα: Ερμής, 1989.
- Barth, Fredrik. "Introduction". In *Ethnic Groups and Boundaries: The Social Organization of Cultural Difference*. Boston: Little Brown, 1969: 9-38.
- Blair, Sally. *Henry James and the Writing of Race and Nation*. Cambridge: Cambridge University Press, 1996.
- Brah, Avtar. *Cartographies of Diaspora: Contesting Identities*. London and New York: Routledge, 1996.
- Borus, Daniel. *Writing Realism: Howells, James and Norris in the Mass Market*. Chapel Hill: University of North Carolina Press, 1989.
- Brodhead, Richard. *The School of Hawthorne*. New York: Oxford University Press, 1986.
- Cagidemetro, Alide. "'The Rest of the Story'; or Multilingual American Literature". In *Multilingual America: Transnationalism, Ethnicity and the Languages of American Literature*. New York: New York University Press, 1998.
- Clifford, James. "Diasporas". *Cultural Anthropology* 9.3 (1994): 302-338.
- Clifford, James. *The Predicament of Culture*. Cambridge: Harvard University Press, 1988.
- Contopoulos, Michael. *The Greek Community of New York City: Early Years to 1910*. Caratzas, 1992.
- Dawson, Hugh. "McTeague as Ethnic Stereotype". *American Literary Realism* 20.1 (1987): 34-44.
- Demetrius, George. *When I Was a Boy in Greece*. Boston: Lothrop, Lee, Shepard, 1913.
- Ericson, Thomas Hylland. "The Cultural Contexts of Ethnic Differences". *Man* 26 (1991): 127-144.
- Fine, David. *The City, the Immigrant and American Fiction*. Metuchen, New Jersey and London: The Scarecrow Press, 1977.
- Fairchild, Henry Pratt. *Greek Immigration to the U.S.* New Haven: Yale University Press, 1911.
- Ferguson, James and Akhil Gupta. "Beyond 'Culture': Space, Identity and the Politics of Difference". *Cultural Anthropology* 7.1 (1992): 6-23.
- Gilroy, Paul. *The Black Atlantic: Modernity and Double Consciousness*. Cambridge: Harvard University Press, 1993.
- Hobsbawm, Eric. *Nations and Nationalism since 1780: Programme, Myth, Reality*. Cambridge: Cambridge University Press, 1990.
- Howard, June. *Form and History in American Literary Naturalism*. Chapel Hill: University of North Carolina Press, 1985.
- James, Henry. *The American Scene*. New York: St Martins, 1987.
- Kalogeras, Yiorgos. "A Child of the Orient as American Storyteller". *Working Papers in*

- Linguistics and Literature*. Ed. Ruth Parkin Gounelas. Thessaloniki: Aristotle University, 1989: 187-193.
- _____. "Ethnographia and Nationalistic Anxieties: The Short Stories of Konstantinos T. Kazantzés". *Journal of the Hellenic Diaspora*, 21.2 (1995): 85-114.
- _____. "Nationalism Unveiled: A Greek American View of the Harem". In *Women Creators of Culture*. Eds. A. Georgoudaki and D. Pastourmatzi. Thessaloniki: HELAAS Publications, 1997: 107-114.
- Kaplan, Amy. *The Social Construction of American Realism*. Chicago: University of Chicago Press, 1988.
- Καζαντζής, Κωνσταντίνος. «Αλέξανδρος Ρίζος Ραγκαβής: Pastel Litteraire». *Ελλάς: Περιοδικόν του εν Αμστελοδάμω Φιλελληνικού Συλλόγου*. III. 3 (1891): 229-243.
- _____. *Ο Αντίχριστος του Βενιζέλου*. Αθήνα, 1926.
- _____. *Από τα Σκλαβωμένα Γιάννενα*. Αθήνα: Γκρέκα, 1926.
- _____. "The Case for Epirus". *The Fortnightly Review*. March (1914): 473-478.
- _____. «Η Γλωσσική Αντίδρασις» *Ατλαντίς*, 25/12; 29/12; 1/1; 5/1; 8/1; 11/1; 15/1; 22/1, 1903-1904.
- _____. "Encore la Question de la Langue". *Ελλάς: Περιοδικόν του εν Αμστελοδάμω Φιλελληνικού Συλλόγου*. V.1 (1893): 68-76.
- _____. (1892) «Επιστολή Αντί Προλόγου» Κ. Κρυστάλλης «Ο Τραγουδιστής του Βουνού και της Στάνης». Επιμέλεια Μιχάλης Περάνθης. *Κρυστάλλης*. Αθήνα, 216-227, 1952.
- _____. «Επιστολή προς Ι. Γεννάδιον». 12-5-1914.
- _____. «Επιστολή προς Bickford-Smith». 19-6-1914.
- _____. "Le Grec Aux Etats-Unis". *Ελλάς: Περιοδικόν του εν Αμστελοδάμω Φιλελληνικού Συλλόγου*. III.2 (1891): 174-177.
- _____. *Ιστορίες της Πατρίδος μου*. Chicago: Αστήρ, 1910.
- _____. «Η Μεγάλη Ιδέα». *Αστήρ*, 6 και 13 Αυγούστου 1909: 1, 6.
- _____. «Ποίηση, Ποιήματα, Πουηταί». Γεωργίου Χατζή *Ηφαίστεια*. Αθήνα, 1924.
- _____. "The Question of the Greco-Albanian Frontier in Epirus". *Asiatic Review* (Feb. 1914): 1-16.
- _____. *Les Obsédés*. χ. ημ., χ.εκδ.
- Layoun, Mary. *Travels of a Genre: The Modern Novel and Ideology*. Princeton: Princeton University Press, 1990.
- Λυκούδης, Εμμανουήλ. *Οι Μετανάστες*. Αθήνα, 1903.
- Maffi, Mario. "The Strange Case of Luigi Donato Ventura's *Peppino*: Some Speculations on the Beginnings of Italian American Literature". In *Multilingual America: Transnationalism, Ethnicity and the Languages of American Literature*. New York: New York University Press, 1998: 166-175.
- Michalaros, Demetrios. *The Legend of America and Other Poems*. Chicago and New York: The American Hellenic Publishing Co, 1927.
- Moskos, Charles. *The Greek Americans: Struggle and Success*. 2nd edition. New Brunswick and London: Transaction Publishers, 1989.
- Νίκη: Illustrated Greek Weekly Magazine*. 16-11-1913.
- Πολίτη, Τζίνα. *Σινομιλώντας με τα κείμενα*. Αθήνα: Άγρα, 1996.
- Rosaldo, Renato. *Culture and Truth: The Remaking of Social Analysis*. London: Routledge, 1989.
- Safran, William. "Diasporas in Modern Societies: Myths of Homeland and Return". *Diaspora* 1.1 (1991): 83-99.

- Saloutos, Theodore. *The Greeks in the United States*. Cambridge: Harvard University Press, 1964.
- Σαραντοπούλου, Μαρία Οικονομίδου. *Οι Έλληνες της Αμερικής όπως τους Γνώρισα*. Νέα Υόρκη: Δίβρη, 1916.
- Σαχίνης, Απόστολος. *Θεωρία και Άγνωστη Ιστορία του Μυθιστορήματος στην Ελλάδα 1760-1870*. Αθήνα: Καρδαμίτσα, 1992.
- Sollors, Werner. "Introduction". In Mary Antin, *The Promised Land*. London: Penguin, 1997: xi-lvi.
- Τιμαγένης, Τηλέμαχος Θ. «Ο Κακοήθης». *Εθνική/The National* 5-12-1908: 1.
- Vaka, Demetra Brown. *A Child of the Orient*. New York: Houghton and Mifflin, 1914.
- _____. *Haremlik: Some Pages from the Life of Turkish Women*. New York: Houghton and Mifflin, 1909.
- _____. "Women in the Young Turks Movement". *The Atlantic Monthly* (May 1909): 696-701.
- Wartheim, Stanley. "Unraveling the Humanist: Stephen Crane and the Ethnic Minorities". *American Literary Realism* 30.3 (1998): 65-75.
- Wilentz, Day. "Introduction". In Anzia Yeziarska, *Salome of the Tenements*. Chicago: University of Chicago Press, 1995: ix-xxv.